

DPN 5832

Title : आचार प्रबोध ĀCĀRA PRABODHA

Run. No. 6523

Cat. No.

Micro. No.

Subject धर्मशास्त्र / code of religious law

Religion : Hindu / Bauddha

Language : Skt. / New. / Nep. / Skt. - New. / Maith. - New. / New. - Nep. /

Size in cms. 24.5 x 11

Folios 71

Lines (in a page) 7

Compl. / Incompl.

Chapt. / act /

Author / translator

Scribe / donor

Date: NS / SS / VS / KS

Ruler / place

Script : New. / Dev. / Bhuj. / Ran. /

Illus. :

Material : palmleaf / paper / thyasaphu / one side yellow

Condition : fine / damaged by worms, rats, water /

Beginning, colophon, post-colophon :

X

X

४ आचार उबोध

गोमांसभक्षणांश्चित्रिः॥ आपसेनतुपात्रेणायदन्तमुपदीयतेऽनविद्यासमंभोक्तुर्दीता
चनरकं व्रजेत्॥ तस्मादन्तरितंदेयं पर्णेनाथतृणान्वेतिः नाद्याह्वास्त्रनिषिद्धं तु भक्ष्यभो-
ज्यादिकं द्विजः गौतमः नित्यमभोज्यं केशकीटावपचमिति॥ केशादिना सहैव पक्वमित्य-
र्थः यत्र तु पाकोत्तरं केशादिपतितं तत्राह प्रचेताः अत्रैव भोजनकाले तु मांसिका केशाह-
विते॥ अनन्तरं स्पृशेदायस्तच्चान्नं भस्मना स्पृशेत्॥ मार्कण्डेयपुराणे भिन्नभाण्डगः

॥ आ. प्र. ॥

तंतदभुखवातोपशोमितंडुष्यपक्वमखिलंभवतीतमवस्कृतं ॥ आलीढंमार्जराः
दिभिः अवस्कृतंदर्यादिनातदर्यमित्यर्थः तथापिषुशाकेषुपयसांविकाराण्यनंद
नतथामासविकाराश्चमार्जारधांसमूहकैर्भोजनेनोपयुंजीततदमेधंरिसर्वतः इविः
ताशतिशेषः शंखलिखितौतापनीयमन्नमथीमात्रविः पक्वान्नपुक्तपर्युधितमन्यः
चरागचक्रवाडवदधिगुडगोधूमयवपिष्टविकारेभ्यश्तिरागोदाडिमादिरसः वाडवः
स्वादस्वकडुतिक्तकषायात्माशंखः दधिभक्ष्यंचभुक्तेषुसर्वचदधिसंभवंजवीसपक्वः
भक्ष्यंस्यात्तर्पिर्युक्तमितिस्थितिः जवीसपक्वंभीमोष्णपक्वंकेवलंतुतिविद्रुमेवनवोस

॥ राम ॥

पक्वमथीयादित्युक्तेः पात्रेयरांनंपरपाकंचनित्यंधर्मरतस्यजेत ॥ सर्वतःप्रतिगृहीः
याद्रोजनंनसमाचरेत् ॥ नरकंदारुणंभुत्वापराचंचमत्तित्यजेत ॥ योयस्यान्नंसमभ्रा
तिकिल्बिषंभुंजतेनरः इदंचनिंदितनिमंत्रणादिविषयंअनिंदितेनामंत्रितोनाप
क्रामेदितिभुजेत ॥ पराचापवादोधर्मप्रदीपेपितुः पुत्रस्ययच्चान्नंभ्रातृगुर्वोस्तथैवच ॥
श्वशुराच्चमातुतान्नंनपरान्नंप्रचक्षते ॥ अनिंदितामंत्रितस्यापिपरान्नंभोजनेविशेषमा
ह ॥ यमः ॥ ब्राह्मणस्यसदाशनीयाक्षत्रियस्यचपर्वभुपक्वतेषुचैवश्यस्यनश्वद्रस्यकदाच
नेतिप्रकृतेषुगोमंगहाद्युक्तवेषुपराशरः श्वदान्नंश्वद्रमंकल्पः श्वदेराचसहासनं ॥ श्वडा

॥ आ. प्र. ॥

ज्ञानागमश्चापि ज्वलंतमपि पातयेत् ॥ अंगिराः आमं वायुदिवा पक्वं शूद्राश्च मुपसाधयेत्
 कित्त्विवं भजते भोक्ता यश्च विप्रः पुण्डितः ॥ भविष्यत्पुण्डरीकभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषले
 न निर्मन्त्रितं तथैव वृषले स्यान्नं ब्राह्मणो न निर्मन्त्रितं तथा उपक्षेपणाधर्मेण शूद्राश्च यः अ
 भोज्यं तद्वेदन्तं स चाविप्रः पुण्डितः उपक्षेपणां शूद्रा यामानस्य विप्रगृहे पाकार्थं समर्पे
 णामित्यर्थः ॥ यत्तु पण्डितः शूद्राणां गोरसं स्नेहं शूद्रैश्च स्मृतं आगतं पक्वं विप्रगृहे चेत्स्यात्त
 द्भोज्यं मनुखं विदितं तदा पक्षिष्वयं यदाह मनुः नाद्याच्छूद्रस्य पक्वान्नं विद्वान्वाह्नेदि
 जोत्तमश्चाददीता ममेवास्मादवृत्तावेक रात्रिकं अहृतौ आपन्नौ ॥ अंगिराः गोरसं चैव स

॥ राम ॥

कुश्वेतैस्तं पिपासा केमेव च अप्रपान भक्षयेच्छूद्राय चान्यत्पयसा कृतं तथा मांसं दधियुतं वा
 न्यं क्षीरमाज्यं मेहो यधं ॥ गुडो रसस्तथोदश्चिद्रो ज्ञाने तानि नित्यशः यन्न दाह तमनुवच
 स्य अहि नर इति शूद्रविशेषणमहिन्नासच्छूद्रस्य पक्वान्नमपि ग्राह्यमिति प्रतीयते तस्य स्ने
 हपक्वादिविषयता प्रवृत्त्या यदाह गरीतः कंडुपक्वं स्नेहपक्वं पापसंदधिसक्तवः स तानि शूद्र
 स्यान्नानि भोज्यानि मनुखं विदितं एतेन स्वदासो नापितो भृत्यः कुंभकारः कृषीवत् ब्राह्म
 णौ रपि भोज्यान्नाः पंचैतैश्च यो न य इति देवत्ववचनमपि व्याख्यातं यमः द्वावेवाधर्मिणोः
 भोज्यो ब्रह्मचारी गृहीतया मुनिरन्नमभोज्यं स्यात्सर्वेषां लिङ्गिनां तथेति मुनिर्यतिः लिङ्गिनः ॥

॥ आ. ५ ॥

॥ ॥

पाशुपताः मन्त्रोदेस्तु गृहस्थस्यापि निविद्धं मन्त्रकुक्कुटं रागां च न भुंजीत कदाचनेति मनुना
कृत्वात् ॥ तथा ॥ मृषांति ये चोपपत्तिं स्वीजितानां च सर्वशः न भुंजीतेत्यर्थः शंखतिरिव
तौ भीतरुदितकंदितावकुक्कुटं परिभुक्तविस्मितो न्यन्तावधूत राजपुण्ड्रिता चानिवर्जये
त्तत्र च विद्यमानमेव भयादिनिमित्तं आदिकर्मणि कृत्वा प्रत्ययविधानात् ॥ परिभुक्तः स्वय
मेव प्रथमं सिद्धात्त भोक्ता एवं न क्षत्रसूचकं वैतालिकचिकित्सकदेवतकादीनामप्यत्र
निषेधाज्ञेयाः अंगिराः पूर्वतु स्ववतस्य स्यागर्भश्चैव स संस्कृतः द्वितीयगर्भसंस्कारः पुनरे
तास्तु सोच्यते अनपत्या च यानां गीनां श्रीया ज्ञातुचिद्गृहे पमः स्वमुता त्तु यो भुंक्ते शभुंक्ते

॥ राम ॥

स ३

पृथिवीमलं आदित्यपुराणो विष्णुं जामातं संन्येते स्य मनुं न कारयेत् ॥ अप्रजायां तु कंण्याया
नां श्रीया तस्यैव गृहे अथ भुंजीत माहायः स पूयन कं व्रजेत् ॥ अंगिराः जन्मप्रभृति संस्कारे
वा तस्या तस्य भोजने अपि गृहे भोक्तव्यं दूशयां च विशेषतः वा तस्य संस्कार इत्यन्वयतथा ॥
नारी प्रथमगर्भेषु भुक्ता चाद्रा यगां चरेत् ॥ अत्र गर्भशयः स्त्रीय संस्कारयज्ञपाः यमः मृतकेः
मृतके चाचं स्वर्गस्थमपि पातयेत् इत्यन्वयप्रपंचः अथ दूशयादि ॥ आपस्तंबः माहियंगवमा
जयं च भक्ष्यं क्षीरेषु निर्दिशेदिति अन्यथामभक्ष्यत्वं परिशेषादेव सिद्धं अतएव शंखः सर्वा
सां हि स्तनीया क्षीरमभोज्यमजावर्ज्यमिति गौतमोपनिषत्मा विक्रमयेयमौष्टसेकशफः

॥ आ. प्र. ॥

मिति ॥ अज्ञानात्पानेन प्रायश्चित्तमाह मनः उष्टीक्षीरमज्ञानात्पिबति विजः त्रिगत्रमुपवाः
सस्यात्पंचगव्येन भुञ्जतीति ॥ वसिष्ठः गोमहिषा ज्ञानात्पिबति नान्येन येन मिति आ
चारचन्द्रोदये वृहत्याशरः गर्भिरापवत्सासृतिर्यागवादेर्वर्जयेत्यय इति इदमेव वचनं मन
सिनिधाय स्यादिनीयमसंविनीनां विवत्सायाश्चेति गोतमस्मृतिं व्याचक्षाणो न विवत्सा
गवादि रित्यादि पदं हरदत्तेन दत्तं यशपीशं वचको हरिरित्यवदि प्रयोगस्य विशेषावगतिः
हेतुत्वमभियुक्तसंगमत्तं तथापि स्मृत्यन्तरसंवादायोपलक्षणात्तयामहिष्यादेरपि व्यत्या
यापयोनिषेधार्हमेव अतस्त्ववित्सायाश्च गोः पय इति मनुवचनमुपादाय विवत्साग्रहः

॥ राम ॥

गोनैव गोयहोसिद्धे पुनर्गोयिह गामजामहिष्योरपि व्यपत्ययोः पयोनिषेधार्थमिति मः
धातिथिः एवं च विवत्सायागोरेव न तु महिष्यादे रित्याचारमयूखोक्तं चिंत्यं अत्रिः नानाधि
कस्तनीयात्तु याचान्याभक्ष्यहरिणी ॥ तयोर्दुग्धं न पातयन् न होतव्यं कदानं च न पराशरः उ
र्वत्सायाधिसंयुक्ताप्रथितायादिवत्ससः सासाधूभिर्न दोग्धव्यावणिगभिः सुखमीपुशुभि
ः निषिद्धदुग्धानां दध्यादयो विकारा अपि निषिद्धाः तथा चापरार्केशं खः क्षीराशित्यान्यभा
क्षाणि तद्विकाराश्चानेव दुग्धः स प्रराचं व्रतं कुर्यात्पत्वेन समाहित इति मनुः शैलुंगयंचयेष्टः
षं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥ येष्वेव सी इति प्रसिद्धं अनिर्देशाक्षीरत्वेन निषेधे सिद्धे पुनरः

॥ आ. प्र. ॥

चये प्रवृत्तं रां दोषातिशयार्थे नंदिप्रगणो कपितायस्य गौश्वस्यादनग्नेवमिणा स्यतु स
यातिनरकं यो रं इतरं तु तमो मयं आपस्तवः क्षत्रियश्चैव वृत्तस्थो वैश्यः शूद्रो थवा पुनः यः
पिबेत्कापिलं क्षीरं ततो नान्यस्य परापकृत ॥ भविष्यत्पुराणे ॥ घृतं च कपिलं क्षीरं न वनीतं त
था दधि उपजीवन्ति ये शूद्रास्ते यातिनरके भुञ्जीति उग्धादेर्भक्ष्या भक्ष्यस्वनिरूपणां ॥ अथ फ
लानि वौधायनमः ॥ अमैध्यभूम्या ये वृक्षा उप्ताः पुष्पा फलोपगाः ते वानैव प्रदुष्यन्ति प्रप्याः
णि चेति ॥ देवलः ॥ श्लेषातकः पलांडुश्च कौसुमं नातमस्तुकान् ॥ गुंजनं चेति शाकानां
मभक्ष्याणि प्रचक्षते कौसुमं कुसुमं शकं नातं विकामस्तैर्वर्ज्यं ताताष्टः तथा कुंभाडं श्वेत

॥ राम ॥

वृतांकं कुमुदं च न भक्षयेत् कुंभाडं कुभातरति प्रसिद्धं हलायुधीयश्च तावन्वर्तु तारं मसूः
रात्रं सवत्कृतं नातं भुञ्जी च वत्ता किं न रादे वै ह्यवः कचित् गोविंदारवि ॥ नक्षत्रं दुं वर
दधित्थनी पमातुतिंगानि भक्षयेत् ॥ दधित्थं कपित्थं नीपः कदंबः मातुली गरीज पूरविशो
यः ॥ ब्राह्मे ॥ मधुकैटभ वृत्राणां त्रिशीर्षस्यासुरस्य च ॥ विष्णुना हन्यमाना नांतयेदः पतिः
तं भुवि ॥ पिण्डोपमं कुकुदांडं कवकं चैतस्मिन् भोज्येष्टा विष्टकलत्रं च कतिगं शिगुंजः
न ॥ छत्राकं विदरा हंच तथा कोशातकी फलं ॥ अलावं श्रीफलं देवेयं स्वादंतिनराधमा
ः ॥ तेषां गेहृतवस्थानं देविदारिद्र्ये देसदा ॥ तथा ॥ अलक्ष्मीः कोविदारिद्र्ये नित्यमेव कृताः

॥ आ. प्र. ॥

तया ॥ भारते पिप्लवं च वदं चैव शारा शाकं तथैव च ॥ उडुं वरं च नाश्रीया द्वनार्थी प्रहवः स
दा ॥ काशीरवरोड दिवा कपित्थ छाया सुगन्धौ च दधिसक्तुषु धात्री फलेषु सप्रम्यां मतक्षी
र्वसते सदेति इति निद्रा फलानि वृद्ध ॥ मनः ॥ नपि वेच च भुंजीत दिजः सद्येन पाणिना नैः
कस्तेन च जलं श्रेष्ठं गावर्जितं पिबेत् ॥ पिबतो यत्पते तोयं भाजने मुखनिःसृतं अभोः
ज्यंत इवेदं न भोक्ता भुंजीत किं त्विदं ॥ आचारं चिंतामणो पीतो विष्टं तु यत्तोयं ब्राम
गास्तु पिबेद्यदि श्रद्धा भुवित्तो यं पीत्वा वा द्वाय गां चरेत् ॥ आचारं च द्वादये सर्पि भु
क्त्वा च ये विप्रस्तस्मिन्पात्रे पिबज्जलं जलपात्रे च यो भुक्त आसुरंततः प्रकीर्तितं कात्या

॥ राम ॥

यनः चण्डालपतितो दक्षा वाक्यं श्रुत्वा विन्नमः ॥ भुंजीत या समाचंतु दिनमेकमभोजनं
॥ श्लोकैर्गोतमः कहालभुमगाशावचक्रस्योत्तूरवतस्य च एतेषां निन्दोयावत्तात्कालम
भोजनं ॥ भारते ॥ विशाणां भुंजती चैव यदि दीपो विनश्यति पाणिभ्यां पात्रमादाय गायत्री
मनसा स्मरेत् ॥ पुनर्दीपं संहृद्य वैशेषं भुंजीत वै दिजः पुनरन्तं न भोक्तव्यं भुक्त्वा कृकुं समा
चरेत् ॥ शेषं गृहीत शेषपत्तरत्तं पुनर्गृहीतं स्मृतिसारेणैकपंत्युपविष्टानां दिजानां सह
भोजने ॥ यथेकोपि त्यजेत्यात्र नाश्रीपरितरे जनाः प्रहस्यः भोजनं तु न निःशेषं कुर्यात्प्रा
तः कथंचनः ॥ अन्यत्र दधिसक्ता ज्यपतं त्वक्षीरमध्वयः ॥ ब्राह्मे ॥ कुर्यात्क्षीरांतमाह

॥ आ.प्र. ॥

रं दधंतं न कदा चेनेति शति भोजन प्रपंचः अथ भोजनोत्तरः कृत्यं देवतः भुक्ता छिद्यं समा
दाय सर्वस्मा किंचिदाचमेत उच्छिद्य भागधेयो न्यः सोदकं निर्वपेद्भुवीति तत्र मंत्रं रवेः
राप निलये पश्चादनिवासिनां प्राणिनां सर्वभूतानां मक्षय्यमुपतिष्ठतु इति ॥ पात्रे पि
किंचित् स्थाप्यं भुक्ता पीत्वा च यत्किंचिद् दूय पात्रं समुत्तजेत् स न रक्षुति पासां नो भवेज्ज
न्मनि जन्मनीति वचनात् गद्यात् तत्तत्तु प्रः स न मृता पिधान मसीत्यपः प्राश्य तस्मा
देशात्पनागपस्य विधिवदाचमेदिति इदं वस्तु प्रक्षालनात्प्रागेव द्रव्यं हस्तं प्रक्षाः
त्यग इव यः पिवेद विचक्षणाः स देवाश्च पितृश्चैव आत्मानं चैव घातेयेदिति तत्तु उत्तरं निवे

॥ राम ॥

धातुः ॥ तत्र विशेषमाह ॥ पणशरः अर्द्धपीत्वा च गंड्य मर्द्धत्याज्यं महीतले रसात्तल गताः
न्नागांस्तेन प्राणाति नित्यशः तथा पिवेद्वितीयं गंड्यं वा स गोज्ञान दुर्बलः सह त्वपितु
दैवत्यव न्यमात्मानं नरकं नयेत् ॥ श्लोक गौतमः गंड्यस्याथ समये तर्जनीं वक्रं चालनं
कुर्वीत यदि मूढात्मा रौरवे नरके पचेत् ॥ तथा ॥ तस्मिन्नाचमनं कुर्याद्यत्र भारोऽथ मुक्तः
वान्यश्च त्रिष्टुतिनां चांते भुक्त्वा नासनात्ततः स्नानं सद्यः प्रकुर्वीत सोऽन्यथा प्रयतो भ
वेत् ॥ देवतः ॥ भुक्त्वा चामेद्यथोक्तेन विधानेन समाहितः ॥ सोऽधयेत्मुखं हस्तौ च मृदः
द्विर्वर्षे रौरपि अत्रिः आचांतेऽप्यशुचि स्तावशावत्यात्र मनुजं तं उज्जतेऽप्यशुचि स्तावशा

॥ जा. प्र. ॥

वचो नृज्यते मही भूमावपि हिति प्रायं तावत्पादशुचिः प्रमान् ॥ आसना उचितस्तस्याथा
वन्न स्पृश्यते मही ॥ आचारं च द्रोदये भुक्ता तथा च मकरदयेन विमृज्य वार्यं गुलिपत्त
लंकेभ्यः परिच्युतैरंघ्रिभिरक्षिप्तं च नेत्रेणैः परिभूयते सः ततः करादीनस्पृशन् जानुनी
स्पृशेत् ॥ यदा ह्यासः माकोरेणाकरस्याक्षीर्माजंघेमावचक्षुधी जानुनी स्पृशन्नेन्द्रभः
र्त्तव्यावहोयदीति ॥ इति पंचमभागकृत्यमाह दक्षः ॥ भुक्तानुमुखमास्थाय तदन्नं परि
णामयेत् ॥ इति रामपराणां शैः षष्ठमप्रमकोनयेत् ॥ अत्र यद्यपि षष्ठमप्रमभागः
योः रत्नपरिणामोपयोगीति हासादिश्रवणकर्मणी अविशेषेणोक्तं तथापि क्रमः

॥ राम ॥

द्युदेशस्तमान्यादिति न्यायवलेन वष्टुत्रपरिणामोपयोगिकर्मकर्त्तव्यसंप्रमेत्विति हा
सश्रवणं महेशादयोऽप्येवं ॥ अत एव मार्कण्डेये पराणो ॥ भूयोऽप्याचम्य कर्त्तव्यं तां वृत्तस्य
च भक्षणां श्रवणं चेति रामस्मृततः कुर्यात्तमाहितः ॥ इति तत्र तावत्तावत्तदन्नविविधि
मुक्त्वा चिन्तामणिदीकायां स्मृतौ तां वृत्तं मुष्टुयोदयाद्रासणोभ्येति भक्तिर्त्तमेधावीसुः
भगः प्राप्नोदर्शनीयश्च जायते ॥ फलेन तृणतवसापत्रेणाभगवान् हरिचूर्णमीश्वरतृ
प्ते स्यातां वृत्तामनदानत इति वसिष्ठः ॥ सुपूगंच मुपचंच चूर्णानच समचितं ॥ अदन्वा
दिजदेवेभ्यस्तान् वृत्तं वर्जयेदुधः ज्योतिर्निबन्धे द्वात्रिंशत्परां कैचैव दद्यात्सर्वमहीभुजे

॥ आ ॥

चतुर्विंशतिपर्णाचसामंतानामनुस्मृतं दशाष्टपर्णाकंदेयं जाभातृणां विशेषतः द्वादशप
र्णाविडुषेवंधूनां दशापर्णाकं अष्टपर्णाच सर्वेषां सामान्येन प्रकीर्तितं ॥ त्रिपर्णा तु न दातः
यमेकपर्णा तथैव च ॥ षट्पर्णा चैव दातव्यं रिपूणां च विशेषतः प्रातः काले फलाधिक्यं
चूर्णाधिक्यं तु मध्यतः निशि पर्णाधिकं भक्षेत्रस्य लक्ष्मीविवर्द्धते ॥ तत्र विशेषस्मृतिषु
क्तः एकदित्रिचतुःपंचषड्भिः पूगेः फलानि च लाभा लाभो मुखं दुःखमायुर्मरणा मेव च
॥ अंगुष्ठचूर्णं संयुक्तं पर्णाष्टतुले पनंतं तत्र रवाद्यन्येन सोमपानं दिने दिने व्याप्तः
पर्णमूले भवेद्याधिः पर्णाग्नेपापसंभवः चूर्णापर्णाहरेदायुः शिरावृद्धिविनाशिनी

॥ राम ॥

तस्यादयं च मूलं च शिरां चैव विवर्जयेत् ॥ तर्ज्ज्या चूर्णमादाय तां वृत्तं तु न खादयेत् ॥ यदि
वा खादयेत् पुटो गौरवं न कं वने तर्कनिष्ठानामि कामथा तर्ज्जन्यंगुष्ठयोगतः सोको हानिः
स्तथामृत्युरनैश्वर्या प्रवीतथा ॥ तथा ॥ अनिधाय मुखे पर्णा पूगं खादतियो नरः स प्रजन्म
दारिद्र्यं स्यादन्ते विद्युन संस्मरेत् ॥ तथा ॥ पर्णाग्रं पर्णाष्टं वा चूर्णापर्णादिपर्णाकं ॥ एतौ रव
दिरता वृत्तशकस्यापि श्रियं हरेत् ॥ आश्वलायनः ॥ विद्याकामौ निशं रात्रौ तां वृत्तं तु न भ
क्षयेत् ॥ तथा पांडुत्वं दंतदौ वत्पमक्षिणं वलं क्षयं करोति मुखे रोगांश्च तां वृत्तं मतिमे
वनात् ॥ तां वृत्तं नैव सेवेत मुविर्लोक्य भुक्षितः क्षतश्च पित्रोक्षीराशीणी रुक्ष्या शिष्टि

॥ आ. प्र. ॥
॥ ॥

रोगपि विषमूर्च्छापरासोर्त्तमेहीपांशुमयीक्षयीभूतापस्यारकचेति सारीकृद्धीचहः
ऊदीति वसिष्ठः यतिश्च वसुचारी च विधवा च राजस्वता ॥ प्रत्येकं मांसं तु त्वं स्यान्नेतनः
सुरासममिति कमुकादेः ॥ प्रत्येकं भक्षणांशं ससमं समुदितं तु सुरयाससानमित्यः
र्थः शितां वृत्तभक्षणां आयुर्वेदे भुक्तोपविशतस्तु दं वलमुत्तानशायिनः आरोग्यं वामक
क्षौस्यान्मृत्युर्भावति धावतः ॥ विष्णुप्रणोमस्य प्रशांतचित्तमुकृतासनपरिग्रहः अः
भीष्टदेवतानां च कुर्वीत स्मरणांततः अगस्तिरग्निर्वडवानलश्च भुक्तं मया च जायते शे
वं स्वयं मे तत्परिणामसंभवं यच्छं रोगो मम वासुदेहः विष्णुः समस्तं द्रियदेहदेही प्र

॥ राम ॥
॥ ॥

धान ॥ सन्निवेसंचतस्याभृनुषमुनिसत्तमउत्तानपादस्तस्यार्थविज्ञेयो मुत्तरोरुनुः
यज्ञाधर्मश्च विज्ञेयो धर्मो मूर्द्धा समास्थितः हृदि नागयगाश्चास्ते अश्विनौ पूर्वपादयोः
वरुणाश्चार्यमां चैव पश्चिमे तस्य मक्थिनी शिश्रुः संवत्सरस्तस्य मित्रोपानं समाश्रितः प्र
छेदिश्च महेदश्च कश्यपोऽथ ततोऽक्रवः यदरुक्ते पापं दृष्ट्वा तं निशि मुच्यते यावंत्यश्च
हृत्ताराश्च शिश्रुमागश्रितावधि ॥ तावत्पवतु वर्षाणि जीवत्यभ्यधिकानि ॥ अधिकानि
शतं वर्षाणि त्वर्थं इति महेशादयः ॥ अथ शयनविधिः दक्षः ॥ प्रदोषपश्चिमौ वेदाभ्याः
सेनयोजयेत् ॥ यामदयंसयानश्च वसुभूयाय कल्पते हारीतः न संधिवेलायां शयीतं

११
 ॥ आ. प्र. ॥
 विष्णुः नदिवास्वपेत् ॥ अथ देशमाख्यातः शुचिं देशं चि विज्ञतु गोमयेनोपलेपयेत्
 प्रागुदकप्रवणो वैवर्तविमेतु यदावधशति ॥ अथ निविद्र देश उक्तो मार्कण्डेयपुराणो
 भूत्यातये श्मशाने च एक लक्षे चतुष्यधेमहोदेवगृहे वापि पितृवे श्मनि न स्वपेत् ॥ नय
 क्षणागायतने स्कंदस्यायतने तथा कृतक्याया सुचतथा शर्करातोऽप्यं शुचि ॥ विः
 ह्युपराणो ॥ कृतपादादिशौचस्तु भूक्ता मायंततो गृहीगच्छेच्छ्यामस्फुरिता मेकदाः
 रुमपीनृप ॥ नाविशातां न चाभुग्नानां समां महिनां न च ॥ न च जंतु मयी शय्यामधिति
 छेदनास्तृतां ॥ एकदा रुमयीं एकवृक्षस्य दारुणा कृतांतत्र विशेषमाह्वरामिहिरः ए

॥ राम ॥
 ॥ ॥

कडुमेराधन्यं वृक्षदय विनिमित्तं धन्यतरं त्रिभिर्गात्रमजवृद्धि कंचतुर्भिरथोपशश्चात्र पंच
 वनस्यतिरचितं पंचत्वं याति तत्र यश्चेति यद्मशास्यत रुणा कां वृद्धि दितं कृतं हंतीति ॥ शं
 खः नशीर्गायां खद्यां नान्यवरोपी पसेवितायामनभुक्ष्येति नादीतिः कृष्णचर्मणि सुः
 पातशरीतः नान्यपूर्वेनाश्मपीतोपधाने इति तथा न नग्नौ नाशुचिरिति शरीतेत्यनुवंगः
 उशनानेते ताभ्यक्तशिराः शरीतं विष्णुः नगो गुरुकृताशनसुराणा मुपरि नोद्धिद्युतिगा
 र्गः मंगल्यप्रणीकं भवाशिरस्याने निधायेत ॥ आधौ तशुक्लादस्तु स्वाचांतः शयने शु
 चौ ॥ अभीष्टदेवतां स्मृत्वा संविशे चंगलधनौ ब्राह्मे प्राकशिरः शयने विशाङ्गनमायुश्च दः

॥ आ. ५ ॥

क्षिणोपत्येकशिखप्रवासेतुन^कदाचिदुदकशिखरितिदिक्षितस्यतुप्रत्यकशिखः शयनेनः
 विद्धमेवतस्योडहनप्रतीचीनशिखरशयनेतिनिवेधात् ॥ रात्रिसक्तं जपेत्स्मृत्वा सर्वांश्च
 मुखशायिनः नमस्कृत्याचयंविष्णुं समाधिस्थं स्वपत्रिशीनिमुखशायिनो गोभित्त्या
 हजगतिर्माधवश्चैव मुचुकुंदो मरुमुनिः कपिलो मुनिरास्त्रीकः पंचैते मुखशायिन इ
 ति ॥ नंदिप्रणो नमो नन्दीश्वरायैतियः प्रोच्य स्वपतेनरः तस्य कृपाराडराजेभ्यो न भवि
 ष्यति वैभयं गार्ग्य वैदिकैर्गारुडैर्मन्त्रैरभिमन्त्र्य स्वपतेनरः ॥ ते च मन्त्रा सर्पापसर्पभद्रं ते
 त्यादयः अथरतिः कामशास्त्रे पक्षान्निदाये हेमं ते नित्यमन्यते पुञ्च हतस्त्रियं काम

॥ राम ॥

यमानस्य जायते न वरक्षयः यन्नुवाग्भीयेच्च हसंत शरदोः पक्षाद्वर्षनिदाययोः से
 वेत कामतः कामं न ततश्चिश्चिरेव लीत्यभिधानेन दृष्टार्थतोक्तेर्यथावत्तव्यवस्था ॥ ६ ॥
 याज्ञवल्क्यः षोडशर्तुनिशास्त्रीणां तस्मिन्नुष्मासु संविशेत् ॥ वसचार्ये वपवराणां या
 श्वतस्वश्च वर्जयेत् ॥ अत्र तौ स निरुतिः पुरुषः संविशेदेवेति नियमः ऋतुस्नातांतु
 यो भार्या संनिधौ नोपगच्छति ॥ घोरयां भूराहत्यायां पच्यते नात्र संशय इति दोषस्मर
 णात् सूतकादौ तृतावगमनेऽप्यदोषः पदाहोपमन्युः सूतके बंधने विप्रो ह्यकच्यदि
 वर्जितः नैनं सालिष्यते तद्वदतावगमनादपीति न तु ऋतावेव गच्छेदिति परिमंख्या

ति

॥ जा. प्र. ॥

कृतावपेयात्सर्वप्रतिविद्धवर्जमित्यादिगोतमादिस्मरणात्निशाग्रहणानुका
लांतरेनिषेधः तथाचविष्णुः नदिवा नसंधयोः स्त्रियमुपेयादितियुष्मास्त्विति पुत्रका
मनाभिषायेरायुष्मासुपुत्राजायंतेस्त्रि॥ यउक्तंकोर्म॥ कृतुकालाभि॥ योऽपुष्मासु
राविधितिवचनात्॥ प्रसचार्येवपर्वणामाद्यानांचतसृणां निशानांचवर्जनात्॥ गा
मित्वंस्वदारेषुचनान्यतः पर्ववर्जगृहस्थस्यवस्यचर्यमुदाहृतमिति विज्ञानेस्वरस्तुय
चआज्ञादौवस्यचर्यमुक्तं तत्रदिनांतरेऽकृतुकालेगमनासंभवेतत्रगच्छतोपिनवस
चर्यसबलनदोषइतिवाचष्टेपर्वरागुक्तानिविष्णुपुराणोचतुर्दशपृष्ठीचैवअनावा

॥ राम ॥

स्याचशर्णिमा॥ पर्वरापेतानिराजेन्द्रविजांतिरेवच॥ तैलंस्त्रीमांससंभोगीपर्वस्वेतयु
यः प्रमान्॥ विरासूतभोजनं नामनरकं प्रतिपद्यतइतितथाचवागहे॥ अष्टम्यांचचतुर्द
श्यांचष्ट्यांचद्वादशीतिथौ॥ अमावास्यांचतुर्थ्यांचमैथुनयोनगच्छति॥ तिर्यग्योनिंनग
च्छेत्तमलोकंसगच्छति॥ वामनपुराणो॥ वधेचयोवांसमाचरेत्तथा॥ शर्णासुयोषित्प
रिवर्जनीयाशिवरहस्येदिवाजन्मदिनेचैवनकुर्यान्मैथुनंवतीआह्रंदत्वाचभुक्त्वाचभ्रेः
योर्थीनचपंचमुज्योतिः शास्त्रेमूलाश्लेषाभरापश्चिनीरेवतीमघाकृत्तिकेचिकोत्तरा
जन्मनक्षेत्रेसूर्यमंगलशनिबोरेषुभद्रायांयतीपातेचनिषेधउक्तः षोडशनिशामुर

॥ जा. प्र. ॥

जो दर्शन दिन मार भवत स्वोरा नीर्वर्जयेदित्यन्या सामपि चतसृणामुपलक्षणां ॥ चतुः
स्तुषोडशाहानियामिन्येव विनिदिताः ॥ ता सामाद्याश्चतस्रश्च सप्तमेकादशी चया ॥ त्र
योदशी नवमी शेषाः शक्तास्तु रात्रयश्चैति वचनात् ॥ अतः स्वगयादामीये शातातपः रात्रौ
चतुर्थोपचः स्यादह्यायुर्धनवर्जितः पंचम्यां तु सुतानां शेषव्यां पुत्रस्तु मध्यमः सप्तम्यां
मप्रजायो विदुष्यमीश्वरः सुतः नवम्यां सुभगा कन्या दशम्यां सुभगः सुतः एकादः
श्यामधर्मास्त्री द्वादश्यां पुरुषोत्तमः ॥ त्रयोदस्यां सुतस्यावर्गो संकरकारिणी ॥ धर्मध्वज
श्चतुर्दश्यां पंचदश्यां पतिव्रता ॥ विद्यादिगुणसंपूर्णाः सत्यवादी जितेन्द्रियः आश्रयः

॥ राम ॥

सर्वभूतानां षोडश्यां जायते प्रमान् इति यत्तु भारते स्म तां चतुर्थे दिवे सरात्रौ गच्छेद्विच
क्षणा इति तद्गंतुः प्रत्यवायाभावमात्रपरिमितिकृत्य कल्पतरुकारः अथ गतिदेशमाह प
ठानसिः संवृते देशे मैथुनमाकुर्येतेति देशविशेषनिषेधो विष्णुपुराणे देवविजगुरु
णां च व्यवर्णीनां भवेत् ॥ चैत्यचत्वरशीरेषु न च वचचतुः पथे इति अथाधिकारिः
विशेषो ज्योतिर्निबंधवर्तीयो गीमिताशी च रोगी व्यायामकृत्तथानसेवती स्त्रियंतेषां
बीजरोधो न बाधकः अथ तत्र स्त्रीपुंसयोः कृतम् ॥ भर्तुः पादौ न मस्तु पश्चाच्छायां
समाविशेत् ॥ पुरुषस्तु संस्तुत्य परमात्मानं पत्न्या जंघे प्रसारयेत् ॥ यो निंमृश्याज

20

॥ जा. प्र. ॥

पेत्तक्तं विष्णुर्योनिं प्रजायते रतः सिंचेत्ततो यो न्यात स्यात्तु भूभिर्भक्तिमेति रतिरतिः ॥ तड
 त्रं कृत्य मुक्तं स्मृत्यर्थसारे ॥ अतौ तु मेथुने स्त्राया भूभं संभूतिशंकया अनृतो तदभावाच्च
 शौचं विर्मूत्रवच्चरदितितडत्तरनिद्रा समये विशेषः निद्रा समयमासाद्यतां वृत्ते वदनाः
 त्यजेत् ॥ पर्यं कात्प्रमदां भातात्पुडं प्रयाणिमंस्तकात् ॥ तदेतडक्तमानिकं मेतस्य कर
 शोथेयोः करणो प्रत्यवायश्च तडक्तं कैर्मे इत्येदरिव तं शोक्ते मह्यं हनिर्वैदिजाः ब्राह्मणा
 नां कृत्य जातमपवर्गफलप्रदं नास्तिकादथवा तस्याद्वा सगो न करोति यः स यतिनर
 कालधोरान्काकयो नौच जायते नान्यो विमुक्तये पंथा मुक्ताथमविधिं स्वकं तस्मात्कु

॥ राम ॥

15

१५

10

5

0

र्माणि कुर्वीत तु येषामेष्टिन रति भगवद्गीता मुच्यते कुरोषियद्गामि यज्जुहोषिद
 दामि यत्तयत्तपस्यमिको ते यत्तत्कुरु च मदपरा मिति अत्र कुरुष्वेत्यात्मनेपदेन परमेश्व
 रार्पितकर्मफलस्य कर्तृगामित्वेत्तपार्पयितुर्पराजन्यफलाधिगमोस्त्येवेति सूचितम्
 अथ प्रसंगात्स्वप्नफलनिर्णयः तत्र तावत्स्वप्नावस्थोक्ता मत्तु तशरीरपश्चिन्नां सकोच
 गतवति तत्र हत्ययोजे निद्रास्यदिवयतर्शदियो परमातचित्तैकानुपरितो भवेन्नना
 नां स्वप्नतदिकसतितत्त्वतो बोध इति अथ सामान्यतश्च फलानि निःस्वप्नोति नदी समु
 द्रतरागाकाशगमनं तथा भास्कोदयनं चैव प्रज्वलंतं हुताशनं ग्रहनक्षत्रताराणां च

5

10

15

20

25

॥ आ. प्र. ॥

अमराः तददर्शनं इर्मस्योरोहणं चैव प्रासादशिरसोपि वा एवमादीनि संदृष्ट्वा नरसिद्धि
मवाप्नुयात्स्वप्ने तु मदि रापानं वसामांसस्य भक्षणां कृमिविद्यानुलेपं च रुधिराणां भिषे
चनं ॥ भोजनं दधिभक्तस्य श्वेतवस्त्रानुलेपनं रत्नाभरणादीनि स्वप्ने दृष्ट्वा प्रसिद्धातिदे
वविप्रदिजह्वतुषपंकजपार्थिवान् शुक्लपुष्पां वरधान् प्रशस्ताभरणांगनाः वृषभपर्व
तादीनि फलवृक्षाविरोहणांदर्पणां मिषमात्यानि तरां च महामसां दृष्ट्वा स्वप्ने प्रथं ताभ
स्यात् ॥ बाधिमुक्तश्च जायत इति सामान्यतो न्यष्टफलानि पयाप्रपकिं शुक्रवाल्मीकपि
भद्रादिरोहणां तैलकार्पासपिरापाकतोहावापि विपत्तये विवारुकरोस्वप्ने रक्तस्रग्वस्त्रः

॥ राम ॥

धारणां स्त्रोतसाह्रणां नेष्टं पक्वमांसस्य भोजनमिति तदेवं द्विविधस्यापि स्वप्ने दर्शनका
लभेदेन फलेपि भेदः स्वप्राध्याये स्वप्राप्तुप्रथमे यामे संवत्सरविपाकितः द्वितीये चाष्ट
भिर्मासैस्त्रिभिर्मासैस्त्रियामिके चतुर्थयामे यः स्वप्ने मासेन फलदस्मृतः अरुणोदयवेला
यां दशाहेन फलं भवेत् ॥ गोविमर्जनवेलायां सद्यस्वफलं भवेदिति ॥ अथ विशेषतश्च
फलानि ॥ यस्तु पश्यति वै स्वप्ने राजानं कंजरं रुयं सुवर्गा वृषभं गां वा कुडवं तस्य वृद्धिः ॥ आ
रोहणां गोवृषकं जराणां प्रासादशैलाग्रवनस्य तीनां विद्यानुलेपो रुदितं मृतं वा स्वप्ने पण
म्यागमनं च धनं ॥ क्षीरिणां फलिनं वृक्षं एकाकी यः प्ररोहति तत्र स्यः स विबुधे तद्धनं शी

20

॥ जा. प्र. ॥

घमवापुयातयस्येतेन संपेरायस्येतेदक्षिणाः करः सहस्रताभस्तस्यादपूगादशमेः
 दिने उरगावृश्चिकोवापि जलेशशतियंनरं विजयं चार्थसिद्धिं च प्रवृत्तस्य विनिर्दिशेत् ॥ प्रा
 सादशैलमारुह्य समुद्रं तरेनरः ॥ अपि दासकृते जातो राजा भवति वैश्वं ॥ यस्तु मध्ये त
 दागस्य भुंक्ते च घृतपायसं ॥ अखंडे पुंस्त्रेपे चेतं विद्यात्पृथिवीपतिं वलाकांकुटीं चोचोह
 व्दायः प्रतिबुध्यति ॥ कुलजां लभते कन्याभार्या सपुत्र्यवादिनीं निगडैर्वध्यते यस्तु वाहु
 पाशेन बाधुनः ॥ प्रजोवाजायते तस्य धनं शीघ्रमवापुयातरुधिरं पिवति स्वप्ने मुग्धवापि
 तथानरः ॥ ग्रामगोहभते विद्यामितरो हभते धनं शुक्लावरधरा नारी शुक्लगंधानुलेपना

च. ४

॥ राम ॥

15

2

10

5

॥ अथ गृह्णति यं स्वप्रेथियं तस्य विनिर्दिशेत् पाउकोपानहौ छत्रं तथायः प्रतिबुध्यते
 अस्मिन्निर्मलं तीक्ष्णं साचि यंतस्य निर्दिशेत् ॥ दधिताभे भवेदर्थो घृतलाभे भवेदः
 यशः घृताशने भवेदः क्लेशो यशस्तु दधिभक्षणे चोच्चैस्तु वेष्टितो यो वै नगरेपि गृहेपि वा
 गृहे माण्डलिको राजानगरे पार्थिवो भवेत् ॥ मानवाणि तु मांसानि स्वप्नांते यस्तु पश्यति
 क्षीतानि तु पक्वानि भृगुतस्य च यत्फलं ॥ यदक्षरो शतं लाभः सहस्रं वा ऊभक्षणे रा
 ज्यं शतं सहस्रं वा भवेदशीर्षभक्षणे सर्वानि शुक्लान्यपि शोभनानि कार्पासभस्मोद
 नतक्रवर्जं सर्वानि रुक्मान्यति निर्दिशेत् निगोहस्ति देवदिनवाजिवर्जं क्षीरं पिवति यः

5

10

15

20

25

॥ आ. प्र. ॥
॥ ॥

स्वप्ने सफेरा दोहने कते सोमपानं भवेत्तस्य भुक्ता भोगानशेषतः दधि दद्यात् भवेत्पीतिर्गो
धमांश्च धनागमः यवान्यज्ञागमं विद्यात्वा भोसिद्धार्थकान्यपि नागपत्रं तमेत्स्वप्ने कर्षीरः
मगदं तथा चंदनं पांडुरं प्रघ्नंतस्य श्रीः सर्वतो मुखीति अथ विशेषते निष्फलानित
चंशोनकः अथ स्वप्नानि वक्ष्यते उर्निर्मिता दुतानि तु आदित्यं वाथ चंद्रं वा विगतक
विकंतं तथा पतंतं वाथ नक्षत्रां रकादींश्च वायुं दिवीक्षेत मानवः स्वप्ने मरणांशो कमा
पुयात् ॥ स्वप्नाध्याये ॥ अशोकं करवीरं वापलाशं वाथ पुष्पितं स्वप्नांते यस्तु पश्येत्तनरः
शोकमवापुयात् ॥ नावमारोह्ये यस्तु नदीनां च समुज्जरे ॥ प्रवासी निर्दिशेत्तस्य शीघ्रं ॥

॥ राम ॥
॥ ॥

च पुनरागमं रक्तांबरधरा नारी रक्तगंधानुलेपना ॥ अवग्रहति ये स्वप्ने मृत्युं तस्य विनि
र्दिशेत् ॥ केशायस्य विशीर्यते यदि दंताः पतंति च अर्थनाशो भवेत्तस्य पुत्रावाय
दिनश्च पति ॥ खरोष्ट्रमाहिषार्थमेकाकीयः प्ररोहति तत्र स्थः स तु बुधे तस्य मृत्युं शीघ्रं
मवापुयात् ॥ कर्णनासा कर्णादीनां छेदनं पंकमज्जनं पवनं दंतकेशानां पक्कमांस
स्य भक्षणं खरोष्ट्रमाहिषं यान्ते तलाभं च मृत्युर्वे ॥ इति स्वप्नफलनिर्णयः अथाशुभदर्शन
स्त्वित्तिरिष्टपरिहारा उच्यते ॥ अथानरतिमंत्रद्वयस्य श्यामश्चक्राविः सविता देवता गायत्री छंदः
दः अशुभस्वप्नदर्शनमुचितारिष्टपरिहारार्थं सूर्योपस्थाने विनियोगः अथानो देव सवितः

॥ आ. प्र. ॥
॥ ॥

प्राजावत्सावीः सौभगं पराङ् स्वप्नं सुवविश्वानि देवमवितर्जितानि परा सुवयद्दंतचक्राः
सुवयच्चंगोऽस्थितिपंचरस्यवितर्जविः उवस्यं देवता पङ्क्तिश्चंद्रः अशुभस्वप्रदर्शनः
मुचितारिष्टपरिहारार्थं सूर्योपस्थाने विनियोगः यच्चंगोऽङ्गः स्वप्नं यच्चाम्ये उहितर्दिवः वि
तायतदिभावर्थात्थाय परावहने हसो वक्रतयो वक्रनयः ॥ १ ॥ निष्कंवाया कृगावते स्वजं
वा उहितर्देवः वितेऽङ्गः प्रसर्वमाप्ते यदि दमस्यने हसः ॥ २ ॥ तदत्रायतयमेतं भागं मु
पसेऽङ्गः वितीयं च वौडुश्च श्वं वहने हसो ॥ ३ ॥ यथा कलां यथा शकं यथा कृगा सचयाः
मसि एवाङ्गः प्रसर्वमाप्ते सनयामस्यने हसो ॥ ४ ॥ अनेषां यासनामचाभूमाना सोवयं

॥ राम ॥
॥ ॥

उषो यग्पाङ्गः अद्भ्यः दैवैः प्रापत उद्धत्वेने हसो ॥ ५ ॥ यद्ययो मेराज नित्यस्य गृहसववः कृविः
वरुणो देवता त्रिष्टुपुच्छंदः अशुभस्वप्रदर्शनमुचितारिष्टपरिहारार्थं सूर्योपस्थाने विनियो
गः ॥ ६ ॥ यो मेराज न्युन्यो वा सरवा वा स्वप्ने भयं भीरवे मस्यमाहस्ते नो वायो दिशति नो वृको वा
त्वं तस्माद्दरुणा पाप्मानित्येकं च वोजेपेत् ॥ ७ ॥ महाभारते तु दानधर्मेषु अनियं स्वसमात्
क्ष्णगानरः संप्रकीर्त्तयेदिति गोकीर्त्तनादनिष्टपरिहाराङ्कः इतिऽङ्गः स्वप्नमुचितारिष्टपरि
हाराः ॥ इति श्रीमदग्निहोत्रिकृत तिलकायमानकाशपान्चयसंभवहरीभट्टसूनुश्रीम
दापातिभट्टात्मजभास्करकृतस्मृतिप्रकाशाभिधाननिबन्धांतर्गत आह्निकप्रकाशः ॥ अ

॥ जा. प्र. ॥
॥ ॥

थस्त्रीधर्मः ॥ तत्र सामान्यतस्मात्संभ्रमसमानधर्मत्वं स्त्रीभूदास्तु सधर्मो नरत्वे ॥ अथ
विशेषते नित्यधर्मः व्यासः मत्स्यः प्रथममुत्थापेदहं भुङ्क्ष्विति विधाय च उद्धृत्य शयनीयानिति
तो वेशविशोधयेत्प्रातः शान्तिशालां च सांगनां शोधयेत्तत्र पात्राणि स्निग्ध
भानुस्त्रेन वारिणा प्रोक्ष्य गौरितराणे पवयथास्नानं प्रकल्पयेत् ॥ जीवद्रव्यं कायं अक्षिरं
स्नानं काम्येनैमित्तिकं विना भवतीति स्मृतार्थसंग्रहे स्थितं तथा ॥ वंद्यपात्राणि सर्वाणि
नदादि विद्योजयेत् ॥ वंद्यपात्राणि दृष्ट्वा पलादिनिशोधयित्वा स्वपात्राणि पूजयित्वा पिबे
येत् ॥ मृदङ्गः शोधयेत्तत्राग्निं संधवेन न्यसेत् ॥ स्थापयेत्पात्राणि रसाचडवि
क

॥ ॥

एतानि च ततो च साधनं कृत्वा पतयेत् विनिवेद्य सौ वैश्वदेवा विशिष्टेन भोजनीयांश्च भोजयेत्
॥ नाति तृप्तास्वयं भुक्त्वा गृहभुङ्क्ष्विति विधाय साच्या स्तीर्य साद्य शयनं ततः पश्चिच्छुभं ॥ सुप्रे
पत्न्या तदभ्याशे स्वपेत्तद्रूपमानसा स्वं परिचरंती सा पतिं परमं देवतं ॥ यशस्य मिह पात्येव
परत्रो मासलोकता ॥ स्कांदे ॥ विना वायुसमयं प्रागृहयनं कचिच्चरेत् ॥ यत्र यत्र रुचिर्भ
र्तुमत्र प्रेमवती सदा हृदमेव व्रतं स्त्रीणां मये मेव व्रतः परः हयमेका देवपूजा भर्तुर्वर्धनं तं
धयेत् ॥ कीर्तिं वा उरवस्य वा व्याधितं वृद्धमेव वा उः स्थितं सुस्थितं वा पिपतिमैकं न तं धयेत् ॥
हृद्य हृद्ये विद्यया स्याद्विद्यया स्ये प्रिये सदा सकृत्पाभवेत्पुण्यासं पत्न्युचिपत्न्युचि सर्पिः

॥ आ प्र ॥
॥ ॥

लेवगोतेलादिक्षयेपिचपतिवता ॥ पतिनास्तीतिनश्यादायासेषुनयोजयेत् ॥ तीर्थस्वा
र्थिनीनारीपतिपादोदंकं पिबेत् ॥ शंकरादपिविष्णोर्वापतिरेकोधिकस्त्रियाः तथा ॥ हरि
शंकरंमंचैवसिंहंरंकजलंतथाकुर्यात्सकंचतांब्रह्ममंगल्यभरणांभुभंकेसंसंस्कारकव
शिकरकर्णविभूषणां ॥ भर्तुराप्रथमिच्छंतीहरयेन्नकचित्सतीतथा ॥ तांब्रह्मैर्यजेनैश्वेव
पादसंवाहनादिभिः तथैवचाडवचनैः खराडमेकोदनैः परैः याप्रियं प्रीणायेत्प्रीतावितो
काप्रीणितातथातथाउक्ताप्रत्युत्तरंदयांघानारीकोधतत्परासाशुनीजायतेयामेषुगा
लीनिर्जतेवनेअपवादानवक्तव्यः कलहंहरतसद्यवेत् ॥ पुरुषांसंनिधौकापिचेद्व्याः

॥ राम ॥
॥ ॥

दधवाहमेत ॥ ताडिताडितुंचेच्छत्याघ्याघ्रीवृषदंशिकाकटाक्षैर्वीक्षतेयावत्भर्तारंक्रुः
पितामतीकेकणक्षीनुसानूतंभवेदेनात्रसंशयः भर्तारंयासमुत्पज्यमिष्टमस्नातिकेवलं
ग्रामेवास्तकरीवास्याद्गर्दभीवाश्वविहभुजाअथप्रोषितभर्तृकायाधर्माः याजवल्क्यः क्रीडा
शरीरसंस्कारंसमाजोत्सवदर्शनं ॥ हासंपरगृहेयानंत्यजेत्योषितभर्तृकास्कोदे ॥ कार्या
थंप्रोषितेतस्मिन्सर्वमंदनवर्जितानचतन्नामगृह्णीयात्तदापुष्पविह्वये ॥ पुरुषांत
रनामापिनगृह्णीयात्कदाचनेति ॥ अथर्तुमत्याः शारीरसौश्रुतेपुष्पवर्तीनियमान्यतिः
ज्ञायेत्त किं कारणादिवास्वपंत्याः स्वप्रशीलः अंजनादंधाः रोदनाद्वितद्विष्टः स्वातानुः

॥ आ.प्र. ॥
॥ ॥

लेपनाः स्वशीलसौलाभ्यंगात्कृष्टीनखकर्तनात् ॥ कनखीप्रधावनाच्चंचलः प्रहसनाः
आवदंतोष्टतालुजिकः प्रतापीचातिकथनात् शब्दसंथवादधिरः अवलेखनात् रतिः ना
रुतायासाउत्तत इति तैत्तिरीयश्रुतौयामलवदासाः संभवतियतस्ततोयावृजेततस्यैः
शावदनयानखान्निकर्ततितस्यैकनखीयाकीराणातितस्यैक्लीवः यागुमृजतितस्या
उदंतकोयाघोर्वेगापिवतितस्याउन्मादकोजायते इति वसिष्ठस्मृतौ च त्रिगचंरजस्वलाः
अशुचिर्भवतिसानां ज्ञात् ॥ नापुम्रायात् ॥ अधः सपीतनदिवा सुषात् ॥ नाग्निं स्पृशेत्
नरज्जुं सृजेत् ॥ न दंतान् ॥ धारयेत् न मांसमश्रीयात् ॥ न ग्रहान्निरीक्षेत् न हस्तेन किंचिदः

॥ राम ॥
॥ ॥

२९

दाचरेत् ॥ न घर्षेण पिबेत् नान्जलिनापि वेष्टेत् ॥ हिताय सेनवेति घर्षेण वामपाणिः स्कांदे
स्त्रीधर्मिणी चिराच्चंतुस्वमुखं नैव दर्शयेत् ॥ स्वकाकां आवेयेत् नापि यावत्कृतातानशुभ्र
तिशुभ्राभर्तुश्चतुर्थे निस्त्रानेन स्त्रीरजस्वला देवे कर्मणि पिबेच्च पंचमेहनिशुभ्रतिः
हरितः रजःप्राचेदधः शयीत न देवकार्यं कुर्यात् भूमौ काश्मस्य सेपाणोर्मृन्मये वा
श्रीयात् काश्मस्य संतोहपात्रं अतस्त्वसर्वेषु धातुपात्रेषु न भोज्यमिति ॥ केचित्तवः
सुतस्तु अथ पश्य जायामार्तवविंदेच्च हंसेन पिबेदिति शतपथश्रुतौ कांस्यमात्रनिवे
धाद्वा त्वत्तपात्रं भोजनेन दोषः अतएव राजस्वतानां शिष्टगृहेषु रीतिकादिपात्रेषु भो

॥ आ. ३ ॥

जनाचोरोनविरुधतेयमः रजस्वलातु संस्पृष्टास्वमातंगादिवायुसैः निराहाराशुचिस्तिः
देवकांतेस्वात्वाविशुद्धिमातंगश्च शतः आदिशब्दाच्छादः भूदेजातीयो नैनं स्पृदि
शेति श्रुतेः अथ गर्भवत्याः पापेदिति प्रतिकल्पवचनं न च त्वरेणैव विसेत्पुत्रलोत्पत्तौ
दिषु जलेन चावगाहेत शून्यागारं च वर्जयेत् ॥ वत्पीकं नाधितिष्ठेत् न चेद्विग्नमना भवेत्
न शपीतोत्तरशिरोनचप्रत्यकशिरोः क्वचित् न वस्त्रहीनानो दिग्नानवाङ्मरणासती
नोच्छिष्टास्पृष्टसहितान्धायां मुक्तमूर्द्धना धौतवासाः शुचिर्नित्यं सर्वमंगलसंयुताः
पूजयेत्प्रातराशात्पाकगोविशुद्धितमच्युतं स्त्रियो वीरवती स्वार्चात्स्वगङ्गधर्वातिभूष

॥ राम ॥

भर्तृबंधा ३

गौः पतिचायपितिष्ठेत्तथायेकोऽष्टगतं चतं ॥ अथ विधवायाः स्वां दे ॥ पत्न्यौ मृते च यायो
धितैर्विधवायाः पालयेत् क्वचित् सा पुनः प्राणभर्तारं स्वर्गलोकं समश्नुते ॥ विधवा कवरीवंः
धौयजायते शिरसो वयनं तस्मात्कार्यं विधवा सदा स्काहारः सदा कार्ये निदितीयः
कदाचन त्रिरात्रं पंचरात्रं वा पक्षव्रतमथापि वा मासोपवासं वा कुर्याच्चारायणमथापि
वा कुरुं परार्कं वा कुर्याच्च सकृदुपमथापि वायवान्नैर्वा फलाहारैः शाकाहारैः पयोवुतैः प्राणाः
यात्रां प्रकुर्वीत यावत्प्राणाः स्वयं व्रजेत् पर्यं कशाचिनी नारी विधवा यातयेत्पतिं तस्माद्दृश
यनं कार्यं पतिस्तौ ग्यसमीह्यां नैवांगोदत्तनं कार्यं स्त्रिया विधवा क्वचित् गंधद्रव्यस्य सै

॥ शिव ॥

धानुगमनेतिकर्तव्यतार्थभागवतेचतुर्थस्कंधेनत्वादिविस्थांस्त्रिदशांस्त्रिःपरीत्यविवेश
वह्निध्यायतीभर्तृपादावित्तिकासंचिनुनायंविधिःतउक्तंसंग्रहेस्वैरिणीनांगभिर्गीनां
पतितानांचयोषितां॥नास्तिपत्याग्निसंवेशःपतिताहितथादिजइतिवृत्स्यतिःवा
तसंवर्द्धनंमुक्त्वावालापत्यानगच्छति॥अतोपवासिनियेनारक्षऊर्ध्वंचगभिर्गीतिअस्या
पवादोमहाभारतेअवमत्यभ्रचयाःपूर्वपतिंउद्येनचेतसावर्ततेयाश्चसततंभर्तृगांश्च
तिकूलतःभर्तृनुमराणांकालेयाकुर्वतितथाविधाःकामात्कोषाद्रयान्मोहात्सर्वाःप्राप्ता
भवन्तिताःअनुगमनफलमुक्तंस्कांदे॥अनुव्रजतीभर्तारंगृह्णातिवृत्वनंमुदायदेयदेस्व

कृतघोषा ३

॥ आ ॥
॥ ॥

मेधस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयं व्यालगाहीयथा व्यालं वला उद्धरेते विलात ॥ एवं मुक्तस्य हस्ते
भ्यः पतिं स्वर्गे नयेत्सती शंखांगिरसौ तिस्रः कोशोर्द्धकोटी च यानि रोमाणि मानवे ता च
क्वातं वसेत्स्वर्गे भक्तारं यानुगच्छति तथा ब्रह्मघोषा मित्रघोषा भवेत्पतिः पुनर्न विध
वान् नारी तमादाय मृतानुयात्री मत्काश्यपवंशजः सुकृतवाना पाणिभट्टपिताये सा ई
जननी च धीरतनयं प्राप्नुत यं भास्करम् ॥ तेनानंदवने विकेशभवेने विद्वज्जनानां मुदे
धर्मोद्धारि जनापवारि विमलाचार प्रकाशः कृतः ॥ ॥ इति श्रीमदग्निहोत्रिकृत तिल
कायमानकाश्यपान्वयसंभवरीभट्टस्मृत्युत्थीमदापाणिभट्टात्मजभास्करकृत स्मृति

॥ राम ॥
॥ ॥

ध्यायेनानुतापेन होमेन तपैः सैव च ॥ ध्यानेन क्षेत्रवासेन दानेनाद्यपरिक्षयः ॥ तथा ॥ प
वादाश्च वरां परस्त्रीणां मदर्शनं ॥ एतच्छौचं श्रोत्रदृशोर्जिष्काशुद्धिरेप्येभुनं ॥ भ्रातृ
वधमस्तेयं शुचिस्वपादहस्तयोः ॥ असंश्लेषः परस्त्रीणां शरीरं शौचमिष्यते ॥ याज्ञव
ल्क्यः कालोऽग्निः कर्ममृक्युर्मनो ज्ञानतपो जलं ॥ पश्चात्तापो निगर्हः सर्वे मीशुद्धिरुत
वः ॥ शुद्धिर्नामानर्हतापादकदोषनिवर्तकसंस्कारविशेषः ॥ तादृशसंस्कारवत एव पु
रुषस्य कर्मस्वधिकारं बोधयंत्याः स्मृतेः शुष्यशुद्धोः सिद्धार्थपरत्वेऽपि स्वार्थानुसारिणा
मूलभूताया अर्हतेः कल्पना संभवात् ॥ नित्यकर्मणा आवश्यकता माह बोधायनः ॥ यथा क

सर्व २

॥ आ. प्र. ॥
॥ ११ ॥

थंचित्तिनानि शक्तवस्थानुरूपतः ॥ येन केनापि कार्याणि नैव नित्यानि होपयेत् ॥ यथा
कथंचित् ॥ यथा शक्तंगोपसंहारेणोत्पत्तिः यावन्जीवं विहितानां कर्मणां सर्वंगोपसंहारः
स्य प्रयोगस्याशक्यानुष्ठानत्वात् ॥ काम्ये कर्मणि सकलांगोपसंहारेणोवाविकारचोदना
अंगानुष्ठानसमर्थे प्रत्येव विधिप्रवृत्तेः ॥ आख्यातानामर्थे बुवतां शक्तिः सहकारिणी
ति न्यायात् ॥ तथा च मीमांसा सूत्रं ॥ सर्वशक्तौ प्रवृत्तिः स्यात्तथा भूतोपदेशादिति ॥ अतः
येन केनापीत्यनेन तिरश्चानाधिकारप्रसंगः ॥ अथ प्रबोधः ॥ अंगिर ॥ उत्थाय पश्चिमे
मेरुनिवासः परित्यजेत् ॥ प्रक्षाल्य हस्तपादास्यानुपसृश्य हस्तिं स्मरेत् ॥ अत्र यामश

नं ३
मशाने जायते वृक्षः काकगृध्रापसेवितः इत्यभिवादने प्रत्यभिवादने ॥ अथानभि
वायाः श्रुतातपः उदकां सुतिकां तारिभर्तृघ्नीं गर्भपातिनीं अभिवाद्या द्विजो मोहाद
होरात्रेण भुङ्गति पाखंडि प्रतिवात्यं महापोतकिनं शठं सोपानकं कृतघ्नं च नाभिवा
देकदा च नंधावंतं च धर्मं तं च भुङ्गाचारकृतं तथा भुंजानमा च मनार्हं च ॥ स्त्रिकं नाभि
वादयेत् वमं तं जुंभमाणं च कुवंतं दंतधावनं अभ्यक्तशिरसं चैव स्नातनैवाभिवादयेत्
॥ इत्यनेभिवायाः अथ सुतकिं तां संध्यायां विशेषमाह ॥ भरद्वाजः ॥ सुतके मृतके
मृतके चापि प्राणायाममयमंत्रकं तथा नमनमंत्रास्तु मन्त्रसोवायं मार्जयेत्तु गाय

॥आ.पु.॥

॥७४॥

श्रीसम्पुञ्जार्घ्यसूर्यायार्घ्यनिवेदयेत्तु मार्जनं तु नवाकार्यमुपस्थानं तच्चैव हिति ॥ अ
ग्निस्मृतौ जलाभावे मद्रामोर्गवंधने त्वभुवावपि उभयोः संध्यायोः काले रजसा चार्घ्यः
मुत्सृजेत् अत्राभुवाविति भावप्रधानो निर्देशः अशौचे इत्यर्थः ॥ गायत्रीजपस्तु दशः
वारमावश्यकमित्याह श्रुत्वा यतः आपन्नश्चाभुचिः कालेति ह्यत्र पित्रपेदृशेति ॥
इति सूक्तिनां संध्याविशेषः मध्याह्निकस्य कर्मणाः स्वकाले प्रमादादकरसौ गौराका
रविधिर्मदन पारिजाते दिवोदितानि कर्मणि प्रमादादकृतानि चेत्तयामित्याः प्रहर
याक्तानि कुर्याद्यथा कर्म तस्यापवादः स्मर्यते रात्रौ प्रहरपर्यंतं दिवा कृत्यानि कारयेत्

त ३

॥रामः॥

॥७४॥

॥अवगाहं वृश्चयज्ञं सौरजप्यं च वर्जयेत् ॥ जयंतं शौनकादयोऽपि वृश्चयज्ञं रात्रौ नेच्छं
ति तथा च कारिकोक्तं वृश्चयज्ञं तत्र प्रायेऽश्विनमेव कारयेत् तथा आश्वलायनोऽपि
नेति कंतर्पणं कुर्यादहन्त्येव तु वृश्चयः तर्पणं च तथा सौरं नैव रात्रौ कदाचनेति ॥ इति
संध्यावंदनं ॥ अथ नित्यदोमः दशः संध्याकर्मवशाने तु स्वयंदोमो विधीयते स्व
यंदोमे फलयत्स्यात्तदन्ये ममलक्ष्येते प्रातर्दोमकालमाह मनः उदिते नुदिते चैव स
मया धुषिते तथेति उदितकालस्वरूपमाह कात्यायनः रेखा मात्रस्तु दृश्येते रश्मि
भिस्तु समन्वितः ॥ उदितं तं विजानीयात्तत्र होमं प्रकल्पयेत् ॥ अयंचकाल आश्वला

॥ आ. प्र. ॥

॥ ७५ ॥

यनापस्तवानां प्रातः प्रातरनुतंते वदन्ति पुरोदयान्नु हे त्रिये नि होत्रमित्यादितैत्रि
रीयोक्तानुदितनिंदाया उदित होमविधिस्त्राविकायास्तत्परत्वात् वाजसनेपि नांत्व
नुदित होमपक्ष एव तच्छावायां तस्मादुदित होमि नो विच्छिन्नमे नि होत्रमन्याम
हे इत्युदित होमनिंदाया अनुदित होमप्रशंसार्थत्वात् अनुदित स्वरूपं न व्यास आह
रात्रेः षोडशभागे तु गहन शत्रु भूषिते काले त्वनुदितं ज्ञात्वा होमं कुर्याद्विचशगा
अथ समयाधुषित स्वरूपं कात्यायनः तथा प्रभात समये हृष्टे तश्च मण्डले रविर्ग्या
वन्न दृश्येत समयाधुषितश्च स इति सायं होमकालमाह स एव यावत्सम्यन्त भाष्यते

॥ रामः ॥

॥ ७५ ॥

तमस्तु शाणिसर्वतः लोहितत्वं तु नापैति तावत्सायं न द्रव्ययते उदित होमि नांगौ गा
कालमाह श्रलायनः संगवांतः प्रातः प्रदोषांतः सायमिति अनुदित होमि नांतु
श्रीसूर्योदयोत्तरं प्रायश्चित्तमेव प्रातः प्रातः सूर्योदयात्पूर्वं प्रायश्चित्तमेतः परमि
ति कात्यायोक्तेः स एव असमश्नुदं पत्योर्होतव्यं न त्रिगादिना द्वयोरप्यसमश्नुः
भवेद्भुतमनर्थकं अत्र द्वयोरपीत्यनेनान्यतरा मिति धाते होम इत्यनुकल्प इत्युक्तं अ
तएव स एव निशि प्याग्निं स्वदारुषपरिकल्प्य त्विजंतथा प्रवसेत्कार्यवान्नि प्रोतवृथैव
चिरं वसेत् दक्षः अत्रिक् पुत्रौ गुरुर्भ्राता भागिने योप्यविट्पतिः एतैरपि हुतं यत्तु तद्भु

॥ रामः ॥
॥ ७६ ॥

25

20

॥ आ. प्र. ॥

॥ ७७ ॥

तिकैर्मैः करणो प्रत्यवायस्मरणान्तरात्म्यं च कांशतां कर्मणां सिद्धिं यजतामिह देवताः
 सिद्धिं हि मानुषलोके सिद्धिर्भवति कर्मजेति मदाभारतोक्तेः ॥ अथ पुजोपचाराः ॥ आचारा
 रचन्द्रोदये चिन्तामणौ च सपर्यायविविधाः शोकास्नासामेकां समापयेत्त गंधादिकानि
 वेद्यांता पुजापंचोपचारिकी अर्घ्याद्याचमनीयमधुपर्कचमानि च गंधपुष्पे धूपदीपैः
 नैवेद्यं चंदनं तथा ॥ इति षोडशोपचाराः ॥ अथाष्टादशोपचाराः ॥ आसनावाहने चार्घ्य
 पाद्यामाचमनं तथा स्नानं वस्त्रोपवीतं च भूषणानि च सर्वशः गंधपुष्पे तथा धूपं दीपमन्त्रे
 न तपसां माल्यानुलेपनं चैव नमस्कारविसर्जने ॥ अथ षट्त्रिंशदुपचाराः ॥ आसनान्यः

॥ रामः ॥

॥ ७७ ॥

15

10

5

0

जनेतद्वद्वर्त्तननिरूपणो संभाजनं सार्पिगादिस्वपनावाहनेततः पायार्घ्याचनीयं स्ना
 नीयं मधुपर्ककोपनराचमनीयं च वस्त्रयज्ञोपवीतके अलंकारे गंधपुष्पे धूपदीपैः
 थैवच ॥ तांबूलानि च नैवेद्यं पुष्पमाला तथा ॥ अनुलेपनं च शष्पाच चामरं च जनेत
 था आदर्शदर्शनं चैव नमस्कारेथ नर्त्तनं गीतवाद्ये च दानानि श्रुति होम प्रदक्षिणां द
 तकाष्टं प्रसूतं च ततो देवं विसर्जनं उपचारा इमे ज्ञेयाः षट्त्रिंशत्पुजने यथा संभवे
 चैते दृष्टव्याः पूजाकाले प्रत्युपचारमंतराले जलं देयतदुक्तं शारदातिलके तत्र तत्र ज
 लं दद्यादुपचारांतरा इति सर्वोपचारसंभवे गंधपुष्पमात्रेणैव पूजा कार्येति

5

10

15

20

25

॥ आ. प्र. ॥

॥ ७८ ॥

थिते त्वे स्थितं गंधदाने विशेषः परार्थादर्शो गंधपात्रस्थितं गंधं मे वै रद्यात्कनिष्ठ
 येति अथ पुष्पदाने विशेषः पुष्पांश्चापदिवापत्रेनेष्टमधोमुखं तु ततः खंडं तत्स
 माख्यातं यथोत्पन्नं तथा पत्राणि अधोमुखं फलं नेष्टं पुष्पां जलिविधौ तत इति धूपदा
 नं नीचैर्दीपदानं देवताया इष्टि पर्याप्तं दीपस्य नवधा भूमगां चैत्यादि तां त्रिकर्णं थे
 स्थितं ॥ अथ सामान्यतः पूजाया निषिद्धं स्तुतिविष्णुः नतं कंगुशीतोदके तदेव कर्म
 कुर्यादिति पारिजाते जलं पर्युषितं त्याज्यं पत्राणि कुसुमानि च तुलस्य गन्धविल्वानि
 गांगारि तदुष्यति ज्ञानमालायां च न पर्युषितं दोषोस्ति जवजोत्पलं च पके तुलस्य ग

व ३

॥ रामः ॥

॥ ७८ ॥

स्ति वकुले विल्वगंगा जले तथेति ॥ तथानपर्युषितदोषोस्ति मालाकारगृहेषु चेति तत्र
 विशेषस्कां देपालाशं दिनमेकं च पंकजं च दिनत्रयं ॥ पंचाहं विल्वपत्रं च दृशा दंतुलसी द
 लं अपर्युषितमित्यनुपंगः तथान्यत्र सकादंतिष्टते जाती करवीरमदनिशं जलजं सप्रग
 चाणिं परामासं तु वकं तथेति परार्थादर्शो न विल्वा पामार्गजाती तुलसी शतमिता केतकी
 भृंगदूर्वा मंदोमो जोहिदुर्भा मुनितिलतगरावक कल्हारमल्ली च पाश्चात्तिकांति कुंभा मरु
 वकदमना विल्वतो दानि च मृत्विंशतत्र कार्यं गीशोदधिनिधिवसुभृयमाभूय एव
 मित्युक्तं शतं शतपत्रं भृंगभृंगराजः मंदोमंदारः अहिर्द्रोणा कलशः ॥ वक्रापलाशः

20

॥आ.पु.॥

॥७६॥

अश्वागतिः करवीरः अत्रविंशदादि संख्यानां दिनगतानां भूयः पुनरावृत्त्यादर्भादिष्व
 पिसंवेधेन तेषामपि विंशदादि दिनपर्यंतं न पर्युषित दोष इत्यर्थं विष्णुधर्मोत्तरे सः
 मित्युष्यकशादीनि वदतो नाभिवादयेत तस्मात्तस्माच्चैव नान्यान्दिनिर्मोल्पं तद्वेत्तयोः तः
 थादेवोपरि धृतं यच्च वामहस्ते च यद्धृतं अधो वामधृतं पञ्चजलेतः शालितं च यत देवताः
 स्तत्र गृह्णन्ति पुष्पां निर्मोल्पतां गतं अस्यापवादः पदार्थादर्शतुलस्यां सद्यः पर्युषिता वा
 पिनि निर्मोल्पानैव दुष्यति तथा त्वेन हरे स्फुटि स्फुल्लस्या स्फुल्ल्यते यथेति भविष्यत्पुराः
 गोममित्युष्यकशादीनि वाश्रगाः स्वयमाहरेत् भूदानीतैः कुर्यात्कीतैः कर्मकर्वन् व्रजत्य

॥गमः॥

॥७६॥

15

10

5

0

धइति यत्तु धर्माजितधत्तकीतैर्यः कुर्यात्केशवाचने उद्गारेष्यत्यसंदेहात्सप्रपूर्वात्
 थापगतिरिति विष्णुधर्मोत्तरे यंततश्चित्रादिपरमिति दामोदरभट्टः केचित्तु नित्यपु
 जापरमित्याहुः नारदीये पारकागामे जाते स्फुक्कुसुमैश्च ये तु गततेन पापेन लिप्येयं यये
 तदनुतं भवेदिति नित्यपूजायां तु पारकां परोक्षमाहृतमपि न दुष्टं यदुक्तं विष्णुधर्मो
 त्तरे वा न स्पृश्यं मूलफलं दार्वग्यर्थं च गोमृगां देवताथं च कुसुममस्तेयं मनुरवतीतया
 चितमपि पुष्पादि विष्णुपूजायां निषिद्धं याचितैः पत्रपुष्पाद्यैर्यः करोति ममाचनः
 मिति वाराहोक्ता पराधेषु पायात् ॥ अथ पुष्पावयः ॥ दारीतः ॥ स्नानं कृत्वा च ये केचि

5

10

15

20

25

20

॥ आ. ५ ॥

॥ ८० ॥

सुष्यं चित्तेति मानवाः देवतास्तन्मृदुतिभस्मिभवतिकाष्ठवतमध्यान्द्रस्नानविषय
 मिदं स्मृत्यन्तरे प्रातः स्नानोत्तरे तद्विधानात् ॥ पादौ अमात्मानुलसौ छित्त्वो सोपातकः
 स्तथैव च सयातिनरके घोरे यावदाभुतमं प्रवमिति ॥ विष्णुधर्मोत्तरे विवारे विनाडुवा
 तुलसीं द्वादशीं विना जीवितस्या विनाशाय न विचिन्वा तद्धर्मविततथा ॥ संक्रातावर्क
 पश्चात्ते द्वादश्यां निशि संधायोः पैच्छिन्नं तुलसी पत्रं तैश्छिन्नं हरे मस्तकं तुलसी
 यद्गमं वः तुलस्य मुतजन्मासि सदा त्वं केशव प्रिया केशवार्थं विचिन्वा मिव रदाभव
 शोभने त्वदंगसंभवैः पत्रैः पुजयामि यथा हरि तथा कुरु विचित्रांगिक लौमल विनाशि

॥ रामः ॥

॥ ८० ॥

15

10

5

0

5

10

15

20

25

च
 श्री इत्यवयवः ॥ अथ सामान्यतः पुजयत नानि शतानपः भूमावपुतथा नौ च दिवि सूर्य
 र्ये च देवताः नित्यमंत्रे हि रागे वा वेद्या गोपुच गोपुच भविष्यत्पुगा गो दिवा मुर्तिपुस
 वा मुरात्रौ वन्द्यौ च पूजयेत् ॥ पाकपश्चिमोदगास्यश्च प्रातः सायं निशा सुच ॥ अथ क्रम
 श्च देश सामान्यादिति न्यायेन येथा संख्यामेव यमुर्तिपुमागां मान्ये अंगुष्ठपर्वदा
 र्ण्यवितस्त्रियावदेवतु गृहेषु प्रतिमाधार्यानाधिकाशस्य ते बुधैः आषाढश्रात्रुकर्तव्या
 प्रासादेनाधिकाततः देवीपुगागो ॥ स प्रांगुलं समाख्यया वच्चा द्वादशांगुलं गृहेषु च मिमा
 र्ख्याता प्रासादेनाधिका मतालशरा समुच्चये पर्वंगुलप्रमाणेन दशपंचांगुलं तथा गृहे

॥ आ. प्र. ॥
॥ ८१ ॥

पुपतिमा पुज्यानाधिकारि प्रशस्यते अत्र गृह पदं प्रासाद परं प्रकारानुगृह्यत वास्य स्थमु
नि प्रमाणाप्यपितत्रैव कचिद्भूत प्रामाणा सा कचिच्च त्रिदशांगुला विशदगुलेत्यर्थः ॥ अ
थ देवता वाग्नेयव्यागां विष्णुमीशं वा सूर्यमग्निं गणाधिपं दुर्गां सरस्वतीं लक्ष्मीं गौरीं
वानित्यं मर्चयेत् ॥ कौर्मै ॥ अन्त्यांश्चाभिमतान् देवान् भक्त्या तत्र को धनो नरः स्वैर्मत्रैस्त्वर्च
येन्नित्यं पत्रैः पुष्पैस्तथा वृभिः यानि तु वृक्षा कृतयुगे देवस्त्रेतायां भगवान् रविः द्यापरे भ
गवान् विष्णुः कलौ देवो महेश्वर इत्यादि स्कांदादि वचां सितानि पूजानियामेकानि ननु प
रिमं त्वोय कानिकलौचडी विनायकः कलौ कलि मलूब्धं सं सर्वपापहर हरि मित्यादि व

॥ रामः ॥
॥ ८१ ॥

चतविरोधात् ॥ तस्मात् सर्वयुगे सर्वेऽपि पुज्या इति स्थितं एतेनारोग्यं भास्करादि छेद न मिच्छे
द्भुता शनात् ज्ञानं महेश्वरादि छेदो मोक्षमी छेदो जनार्दन इति मान्स्यादिवचनेऽप्युक्तं परिमं
त्वापि प्रत्युक्ता तस्य योगं च मोक्षं च बुध्नस्तु पयः कृतीत्याद्युदाहरिष्यमाणं वचनालोचन
एकैकस्यानेकफलदातृत्वं स्य प्रमाणा सिद्धत्वात् यन्नु आचार चन्द्रोदयकारेणोक्तं सा शा
नोक्षरात् त्वं भगवत एवेति तदत एव प्रत्युक्तं किंच सा शादिति प्रमाणा भूत्यं भक्त्या सिद्धं
तिकर्माणि कर्मभिस्तु कर्ष्यते हरिः तस्मिंस्तु छेदो भवेद्ज्ञानं ज्ञानान्मोक्षमवाप्नुयादिति स्वादा
हृतनारदीयवचो विरुद्धं च काशीमरणादेरिव प्रत्युक्तं ज्ञानादेव हि कैवल्यमिति श्रुत्या ज्ञान

॥ आ. प्र. ॥

॥ ८२ ॥

द्यौरैवमुक्तिश्चवणादित्यौपनिषदानां सिद्धांतसराणि एवं स्थिते यत्कर्म मीमांसकादेवता
याविगुहादिपंचकंतिरस्यंतो ज्ञानकर्म समुच्चयनैव मुक्तिरित्याहुः तदनादेयं अविद्या
निवृत्तिलक्षणमोक्षफलज्ञानमात्रस्यैव लोकानुसारेण साधनत्वोचित्यात् ॥ यावानर्थः
उदयान इत्यत्र ज्ञानफले सर्वकर्म फलांतर्भावस्योक्तत्वात् तथानिशा सर्वभूतानामित्यादौ
ज्ञानाज्ञानवतो द्वैतदर्शनाभावेन तदा कर्मानुष्ठानस्यैवासंभवात् परीक्ष्य लोकोक्तकर्मचिः
तां वा अगोतिर्वैमायात्रास्य कृताकृतेन मेव विदित्वातिमृत्युमेति नोन्यः पंथा विद्यते यना
येत्यादि श्रुतिविरोधाच्च एतेन सामुख्ये तर्गपेक्षितत्वादिति शांडिल्यसूत्रमुपादाय मुख्या

॥ रामः ॥

॥ ८२ ॥

नुशाप्यनुगाविशेषरूपायाभक्तेरेव साक्षात्मुक्तिसाधनत्वमभिदधाना भक्तिमीमांसका
तोपि प्रमुक्ताः भक्त्या मभिजानाति यावान्य आस्मिन् तत्त इति भगवदुक्तं वैद्यागार्हयत्य
मुपतिष्ठत इति वत्कारक श्रुत्या योगस्यैव कर्तान्ते तु त्वनिश्चयेन साक्षात्मुक्ति साधनः
त्वेमानाभावाच्च न च भगवदुक्तौ भक्तिपदे श्रवणादि साधन भक्तिपरं ततो मां तत्त्वतो ज्ञान्वा
विशते तदनंतरमित्युत्तराद्गुह्याद्यानादिति दिक् ॥ अथ प्रतिमासं व्याविशेषनिषेधोऽयं
थांतो गुह्ये लिङ्गं द्वयं तार्च्यं गणेशद्वयमेव च शक्तित्रयं तथा अंखं मन्त्रादिदशकां कितं
द्यौशंखौ तार्च्ये चैव शालिग्रामशिलाद्वयं द्वे च केदारकायास्तथा सूर्यद्वयं बुधः ए

20

॥ आ. प्र. ॥

॥ ८३ ॥

तेषां पूजनात्मन्यमुद्देशं प्राप्नुयाच्छेति ॥ अथ पंचापतनदेवताः पात्रे ॥ रविर्विनायकः
 श्रेश्ठी ईशो विष्णुस्तु पंचमः अनुक्रमेण पुन्यं ते बुद्धिमेवामद्वयमिति ॥ अथ तासां स्था
 पनप्रकारः संग्रहं भौमं गते हरिं नंदं भूदेवोद्गौशं कोभास्येनागमुतारवौ हरगणेश
 जां विकास्थापितो देव्यां विष्णुद्वैकंदं तारव्यो लंबोदरे जेश्वरे नार्या शंकरभागवतोत्ति
 मुखदा वल्गास्तु ते दानिदा इति इतः सूर्यः अजो विष्णुः आर्या दुर्गा शंकरभाग ईशा
 नदिकृता मारभ्यो कुरीत्यास्थापिता अतिमुखदानान्यथेत्यर्थः यत्र ग्रंथांतरे आनेर्य
 को गोमोभ्यस्थापनमुक्तं मध्येभ्यर्च्य हरिं गणेशं नगजा शर्वा इत्यादितत्रापि फलतो न वि

॥ रामः ॥

॥ ८३ ॥

15

10

5

0

रोधः पूजाक्रमेण विवदंते तत्र तावद्विर्विनायक इति प्रागुक्तपाठक्रमानुसारेणैव पू
 जाकार्येति केचिदाहुः राघवभट्टास्तु मेखे पुष्पांजलिं दत्वा गणेशाय च नमः वेत्त गणो
 शस्य मुखे श्रेष्ठं सूर्यं क्रमाद्वेदिति वचनां गणेशमारभ्यैव सर्वत्रांगपूजा गणेशस्य

हरि	सूर्यः	शंकर	गणेशः	हर	गणेश	हरि	हर	विष्णु	हरः
शंभु		हरि		सूर्य		देवी		गणेश	
ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ

5

10

15

20

25

20

॥ आ. प्र. ॥

॥ ८४ ॥

मुख्यत्वेन सूर्यमारभ्येति मन्त्रं ते मम तु प्रतिभाति अपूज्य प्रथमं सूर्यमपराज्यः प्रपूजयेत् ।
 ततश्च तत्कृतं पापं संप्रतीच्छंति देवता इत्याचारचन्द्रोदयोदाहृतवास्त्रवचनात्सूर्यस्वसं-
 र्वत आदौ पूज्यः यत्तु मुख्ये पुष्पांजलिं दत्त्वा गणेशाय चर्चनं भवेदिति वचनं यदा सूर्यस्य
 वमुख्यत्वं तदभिप्रायं विविनायकश्च गणेशादिप्रागुदाहृतवचनस्य दोषादितत्त्वानुसार-
 मिवेति मुख्ये भवेदिति वाच्यं तस्या मुख्यशब्देन श्रीसूर्यस्यैव तत्राभिधानात् विनायकादीनां
 मुख्यतायामादौ श्रीसूर्यपूजाविधाने कृते सति सूर्यस्य मुख्यत्वे किमादौ पूज्यमित्याकां-
 शायां गणेशाय चर्चनं भवेदिति विधितार्चनानुवादेन गणेशादित्वमात्रविधानस्यावश्यं

॥ रामः ॥

॥ ८४ ॥

15

10

5

0

कत्वा च यथापानव्याचनद्वयित्यधिकरणे गणेशोऽन्तरुं निर्वपेद्यः सोमं वमतीति सोमवम-
 ननिमित्तं केष्टिविधेर्वैदिकवमत एवाकांक्षितत्वात्पुत्रिर्न तु लौकिकवमनेन पेशित-
 त्वादिति गणेशस्य मुख्यश्रेष्ठित्वेन गणेशपदस्य न पूर्ववास्त्रवचनस्य उपसं-
 हारउचितः तच्च चतुर्गतापराज्येति बहुवचनस्यैवैयर्थ्यापातादिति इयं च व्यवस्थामु-
 ख्ये पुष्पांजलिमात्रं कृत्वा गणेशाय चर्चनं विधाय मुख्यपूजेत्येवं संप्रदायाभिप्रायेणा-
 यदितु पुष्पांजलिशब्देन स्वात्तोपलक्षितपूजेत्यर्थविवक्षित्वा मुख्यपूजानंतरमेव ग-
 णेशादिपूजेति संप्रदायस्तदामुख्ये पुष्पांजलिमिति पूर्वाह्नस्य वास्त्रवचनसंवादेऽपु-

5

10

15

20

25

॥आ.प्र.॥

॥८५॥

नगरादिमात्रेणाविशेषविधायकेनवाग्वाधेतेयङ्गोशस्यमुख्यत्वेतस्यपूजाविधायः
सूर्यादिक्रमेणापूजाकार्येति॥अत्रपूजाकांडानुसमयेनेतिपदार्थादर्शोसिद्धान्तितः
मान्यास्तुमुख्यत्वाभिधानेतांगत्वलाभादेकप्रयोगविधिपरिकल्पनैककालत्वापः
त्रैवैश्वदेवीकृत्वाप्राजापत्यैश्वर्यंतिवतसर्वेषामावाहनंस्थापनमितिपदार्थानुसमय
मेवाभिदधुः॥अथपृथक्पंचानांदेवतानांपूजायांविशेषः॥तत्रतावद्धीसूर्यस्यपूजा
चान्ते॥भविष्यपुराणो॥प्रदद्याद्देवांलक्ष्मंदोग्धीणांवेदपारंगेएकाहमर्चयद्भानुंतस्यपु
ण्यंनतोधिकंतथायसूर्यंपूजयेन्निस्पृगांमेक्षापिभक्तिःतस्ययोगंचमोक्षंचवध्रस्तु

॥रामः॥

॥८५॥

एःप्रयच्छति॥अथाष्टागोर्घ्यः॥आपशीरंकुशापाणिघृतंदधितथामधुरक्तानि
करवीराणिताथारक्तंचंदनंतथायथानलंघयेत्कश्चित्पनंभास्करस्यचतथा
कार्यप्रयत्नेनलंघितंत्वशुभावदंतामिस्वंतरक्तकर्त्रालंघयेद्यःसुरौरवंअत्रस्वपतंशं
खेनकार्यमहाभिषेकःसर्वत्रशंखेनैवप्रकल्पयेत्सर्वत्रैवप्रशस्त्रोर्जःशिवसूर्या
चनंविनेतिपदार्थादर्शोदाहृतवचनात्॥अथवस्त्रमंत्रतंत्रप्रकाशरक्तंशक्त्वंकवि
घुषुईश्वरस्यसितंप्रियमितिअथगन्धोभविष्यपुराणो॥चंदनागरुकर्पूरकुंकुमो
शीरपद्मकैअनुलिप्रोन्नैर्भक्त्याददातिमनसेसितं॥अथपुष्पाणिभविष्यपुरा

॥ आ. प्र. ॥

॥ ८६ ॥

रागो ॥ वृटिमात्रं तु यो दद्यादा नैयकृतपंकजं ॥ भास्करस्योन्नमांगेषु तस्य पुण्यफलं भू
ण्ड इन्द्रस्याङ्गासने तिष्ठेद्यादा नैयकृतपंकजं वरिं द्याश्चतुर्दश आनेयं दिरायं भ
क्ता पूजयते यो कर्मकमुष्यैः सितासितैः तेजसा मोर्कसंकाशौ र्कलोके महीयते ज
पापुष्यसहस्रेणाकखीरं विशिष्यते कखीरसहस्रेभ्यः शमीपुष्पं विल्वपत्रं विशिष्य
ते ॥ विल्वपत्रसहस्रेभ्यः कुशपुष्पं विशिष्यते कुशपुष्पसहस्रेभ्यः शमीपुष्पं विशि
ष्यते सर्वासां पुष्पजातीनां प्रवरं नीलमुत्पलं नीलोत्पलसहस्रेणानीलोत्पलशतेन च
रक्तैश्च कखीरैश्च यस्तु पूजयते रविंकल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च व

॥ रामः ॥

॥ ८६ ॥

सेदर्कपुरे श्रीमान् सूर्यतुल्यपराक्रमः ॥ तथा मुकुलानि कदंबानि रात्रौ देयो न भानवेदि
वाशेषाणि पुष्पाणि दिवारात्रौ च मल्लिका तथा अगस्तिकिंशुकौ तद्वत्सुजार्थं भास्कर
स्य तु विल्वपत्रं शमीपत्रं पत्रं भृगजस्य च ज्ञानमालायां तु विल्वपत्रैर्दिवा करं नार्चयेदि
ति निषेध उक्तो तो विहित प्रतिष्ठित्वा द्विकल्पः एव मानेपि यथा संभव मुख्यं तमाल
पत्रं च हरेत्सां देवतपतप्रियं तुलसीकालतुलसी तथा रक्तचंदनं केतकी पत्रं पुष्पं यो
गस्येव भक्तनचस्य स्तुतिकं रवेः चंपको रचकः कुंदो वागो वर्वरमल्लिका अशोकलि
लको रोधुः कुरुंश्च रुद्ररुपकः वर्वरमल्लिका वर्वरीति प्रसिद्धा पूजार्थं भास्करस्येष्टा

॥ आ. प्र. ॥

॥ ८१ ॥

नीत्यनुषंगः अथतिषिद्धानितथाकृष्णलोमत्रकंकांवीतथाचगिरिकर्णिकानकंद
कारिकापुष्पंतथान्यकंधवर्जितंकृष्णलोगुंजाउन्मत्रकंधनूरंवारदक्रांतागिरिवर्ण
नचाश्रातकजैः पुष्पैरचतीयोदिवाकरः तथाकेशकीटावपत्नानिशीर्षपर्युषितानिः
चखयंपतितपुष्पाणि त्यजेदुपहतानि चेति ॥ अस्यापवादः तुलस्याविल्वपत्रेषु जलः
जेषु च सर्वशः न पर्युषितदोषोस्तिमालाकारगृहेषु च तथा एकादंतिष्ठते जातीकरवी
रमर्दति शं इति ॥ धनूरं शिंशपापुष्पं मंदारश्चापराजिता ॥ सूर्यविद्योर्न विहितं दम
नं शिवसूर्ययो ॥ देवीपरागोशिवेविवर्जयत्कुंदमुन्मत्तं च जनाईने देवीनां चार्कमंदारा

॥ रामः ॥

॥ ८१ ॥

वादिन्येतगांतथाअथधूपः ततः समर्पयेद्गुप्यं घंटावाद्यजयस्वनैरिति दीपस्तूपथोग
सारैर्तैलेन कपिलाज्येन शाक्यकेनापेराचस्वैरेन वस्त्रिसंयुक्तं दीपमुच्चैः प्रदर्शयेत् ॥ त
त्रमर्पिषा पक्षीयते तदा दक्षिणा तस्मै लेन तु वामत इति तां त्रिकसंप्रदायः अथ प्रदक्षिः
णाः दुलायुधे पिएकाचं रवेः संप्रेति ॥ अथ नमस्कारः दोर्भाषां च जानुभ्यामुरसा शि
रसा तथा मनसा वचसा दृष्ट्या प्रणामोऽष्टांग इति ॥ तथा पञ्चांकराभ्यां शिरसा यंत्रां गा
प्रणतिः स्मृताः अष्टांग उत्तमः प्रोक्तपंचांगो मध्यमः स्मृतः आदिन्यादृश्ये आदित्यः
स्य नमस्कारैर्कुर्वति दिने दिने जन्मांतरसहस्रेषु दारिद्र्यं नोपजायते इति सूर्यपूजा ॥ अ

॥ आ. प्र. ॥

॥ ८८ ॥

थविनायकस्य ॥ भविष्योत्तरे कर्मणा मनसा वाचा ये प्रपन्ना विनायकं ॥ ते तं गतिं मदायो
रं संसारं कामवर्जिता अत्रार्घ्यवस्त्रादि प्रावृत ॥ आदित्यपुराणे ॥ द्विरदो द्वातकः शिशुः
जीवाय न परा शिवा सुधायोगात्तदुद्धृता दुर्वा गणा पतिप्रिया दंतपातं स्मरन्त्यर्घ्याद्विरदः
सुरपादनं रक्तोजातस्तयोर्नित्यं रक्तपुष्पमतिप्रियं ॥ अथ निद्धानिकरणी गणापेत्याः
ज्वायतः करिमुखोदिस इति तथा ज्ञानमालायां ॥ नाशे तैरर्चयेद्विष्णुं न तु लस्या गणाः
धिपं अथ प्रदक्षिणा निम्नोदयादिनायक इति हलायुधीये यत्तु वत्तपरिशिष्टे एकवि
नायके कर्ण्यादित्युक्तं तदशक्तविषयं ॥ अथ दुर्गायाः ॥ भविष्यपुराणे अग्निहोत्रादि

॥ रामः ॥

॥ ८८ ॥

कर्माणि वेशयताः सदक्षिणाः चरित्कायार्चनस्यैते लक्षांशेनापि नो समाः ॥ सदा ताः
समुनिर्यष्टासतपस्वि सतीर्थगः यः सदा पूजयेद्दुर्गां पुरा मे द्वापि भक्तिः स योगी समु
निर्धामा तस्य मुक्तिः करोम्येता अत्राचां शब्दः प्रतिमावाचीति मदनरत्ने ॥ अथ द्वादशां
गोर्घ्यः आपः शीरं कुशाग्राणि अशतादधितंदुला सदा सिद्धार्थका दुर्वा कुंकुमं रोचना
मधु ॥ अर्घ्यं कुरुशार्दूल द्वादशांग उदाहृतः अशतायवाः सदा सद्देवीत्याचारचन्दो
ययः तथा नागकेसरकपूरसुरामांसी सवालका उद्धर्तने समाख्याता माहृणां सर्वतः प्रि
या अथ पुष्पाणि देवी पुराणे भृगुशक्तप्रवक्ष्यामि पुष्पाध्यायं समासतः अतु कालोद्भ

॥ आ. प्र. ॥

॥ ८६ ॥

वेः पुष्पैर्मल्लिकाजातिपुष्पकैः सितरक्तैस्तथापद्मेर्नलपद्मेऽथ पाण्डुरैः किंभुकैस्तथा
रैश्चैव किंकिरातैः सचंपकैः वकुलैश्चैव मंदारैः कुंदपुष्पैस्तिरीटकैः करवीरार्कपुष्पैः
अर्गोशपैश्चापराजितैः सितरक्तौस्तथापीतैः कृष्णैश्चैव चतुर्विधैः धनुर्कांतिमुक्तैः
अवधुकागालिमंभैः मदनैः सिंधुवारैश्च सुगन्धिपुष्पैः कौस्तुभैश्चैव शस्य
दुर्वाकरैश्चैव कोमलैः मंजरीभिः कुशानां च विल्वपत्रैः सुशोभनैरिति किंकिरातः पीत
पुष्पकाल्यो वक्राशतिप्रसिद्धः किंकिरातः किंकिरइति धन्वंतरीति घंटावप्यु
क्तं ॥ मंदारोतिवः तिरीटको लोधुकदंबरचयेडात्रैर्मल्लिकोभयतः शुभादिवाशे

॥ रामः ॥

॥ ८६ ॥

पुष्पाणि

षाण्यथालाभेन पूजयेत्तथा मल्लिकामुत्पलं पुष्पं शमी पुन्नागचं कं पं अशोकं क
र्णिकारं च डोरा पुष्पं विशेषतः पुन्नागो नागकेसरः अथ निषिद्धानि मुकुलेर्नार्चये
दुर्गापपकं न निवेदयेत् ॥ फलं कथितं विद्मं च कालापमपित्यजेत् ॥ न दुर्वयाय जेड
गामिति ज्ञानमालोके विहितं प्रतिषिद्धं दुर्वा वस्त्रधूपाप्राप्तं ॥ अथ दुर्गायाः सुव
र्णनेत्रे तिलकदानं भविष्यत्पुराणोक्तं सौवर्ण्यं शिर्षागोभ्रवत्येव यच्छ्रुतिगोमदः
फलं प्राप्य मूर्ध्नि लोके महीयते ॥ तथा सुवर्णतिलकं दुर्गादेवैष्यच्छ्रुतिमगच्छ
ति परं स्थानं यत्र सा परमा मता ॥ अथ शिवस्य यस्तु पूजते नित्यं शिवं त्रिभुवनेश्वरं स

॥ आ. ५ ॥

॥ २० ॥

स्वर्गराज्यमोशाणां शिषं भवति भाजनं वरं प्राणां परित्यागः शिरसो वापि कर्त्तनं तत्त्वमपुः
 ज्यभुजीत भगवंतं त्रिलोचनं लिंगं देवो महादेवः सर्वदेवव्यस्थितः अनुगृह्याय लोकानां
 तस्मान्नित्यं प्रपूजयेत् ॥ तथा शंकरा राधनेतद्वत्सदा कुर्यात्पुदं मुखः लिंगं अनेकजन्म
 साहस्रं धाम्प्राणा स्तूपो निष्कः समाप्नोति वै मुक्तिं लिंगार्चनं मुतेनारः ॥ अथ लिंग
 भेदाः नदिपरागो ॥ आयुष्मान्बलवानुश्रीमान्पुत्रबन्धनवान्मुखिवरमिष्टं लभेन्नित्यं
 पार्थिवयः प्रपूजयेत् ॥ भविष्यत्परागो ॥ मृदुस्मृगो शकृत्पिंडं तामुकां स्पृशेत् तथा
 कृत्वा लिंगं सकृत्पूजयेत् सैकल्यायुषं दिवि ॥ राजपवित्रपदं लिंगं स्फाटिकं सर्वकामदं

॥ रामः ॥

॥ २० ॥

नर्मदागिरिजं श्रेष्ठमन्यदं पिहिलिंगवत् ॥ कृत्वा पूजयेत् विप्रेन्द्रलप्यमेवैहितं फलं ॥
 कौमेलवरो न च सौभाग्यं पार्थिवं सर्वकामिकं ॥ अनेकफलदं भूरि सैकतं परिकीर्तितं
 ग्रामदंतिलपिष्ठोत्थं तुषोत्थं मारुतो स्मृतं ॥ अत्रोत्थमन्नं संप्रोक्तं गुडोत्थं शान्तिवद्धं
 नगं धोत्थं गुणादं भूरिशर्वोत्थं सुखपदं वंशोत्थं कृत्यार्थं गोमयं सर्वरोगहृत्
 केशास्थि संभवं लिंगं सर्वलोकवशं करं ॥ स्तभने रजनीपिष्ठं संभवं लिंगमुन्नमं ॥ त
 दुलोद्भवपिष्ठं लिंगं सर्वस्कृतपदं दधिदुग्धोद्भवं लिंगं कीर्त्तिलक्ष्मीमुखपदं ॥
 धान्यदद्यात्पूजयेत् लिंगं कीर्त्तिमाप्नोति वद्धनं ॥ दुर्वागुदूची संभूतमपमृत्युनिवारणं ॥

॥ आ. प्र. ॥

॥ ८१ ॥

इशुवृशोड्वलिंगमुच्चारणकरं परं ॥ आगमोक्तनियोगंतुतात्वासम्यविचशगाः वक्तु
मात्रस्य कुर्वीतलिंगंतत्रफलप्रापये ॥ वार्श्ववित्रप्रदंलिंगं स्फाटिकं सार्वकामिकं ॥ वि
यार्थलिंगसादृशंकन्यार्थतुशतत्रयंपुत्रार्थमाद्वसादृशंकांतार्थशतमष्टकंस्तं
भनंतुतद्वैतमारणांतुतद्वैतं ॥ निगडान्मुक्तिकामस्तुसदृशंतुसमाचरेत् ॥ महारा
जभयेपंचसदृशसर्वकामदं ॥ एकंपापदरेषोक्तं द्विलिंगं कार्यसिद्धिदं ॥ त्रिलिंगं स
र्वकामानामारणांपरमाद्भुतं ॥ लिंगानामयुतंचापिमहाराजभयेचरेत् ॥ कागगृहवि
मुक्त्यर्थमनंतं कार्यदुधः डाकिन्यादिभये प्राप्ते सदृशं कार्येत्तदा ॥ सदृशाणां पंच

॥ रामः ॥

॥ ८१ ॥

शतंपुत्रकामेनकारयेत् ॥ कृतानित्यविधानेनसगुणांपुत्रमाप्नुयात् ॥ लक्ष्मिकंतुलिंगा
नांयः करोतिनरोभुवि ॥ शिवएवमेवेन्नित्यं नात्रकार्याविचारणा ॥ इतिशिवागमेलिंग
विधानंतथाभारतेसदातंयजनेयस्तुसश्रद्धमुनिपुंगवलिङ्गेवास्थंडिलेवापिशंकरंवि
धिपूर्वकं ॥ युगदोषंविनिर्जित्यरुडलोकेप्रमोदते ॥ भविष्यत्पुराणे ॥ वारालिङ्गानिरा
जेन्दुराद्यातानिभुवनत्रये ॥ नप्रतिष्ठानसंस्कारस्तेषामावाहनंतथेति ॥ पाद्मे ॥ शालिग्रा
मशिलालिङ्गेयः करोतिममार्चनंतेनार्चितंकार्तिकेययुगानामेकसंप्रतिः शालिग्रामः
शिलालिङ्गे शिवनाभिं संजे इत्यर्थः अत्र पूजायां तैवेद्यादिग्रहणोचदोषः अनर्हममने

॥ आ. प्र. ॥

॥ ६२ ॥

वेद्यं पत्रं पुष्पं फलं जलं शालिग्रामशिलालिंगैः सर्वं याति पवित्रतामिति तत्रैवोक्तेः ॥ अथ
शिवपूजाधिकारिणाः ॥ लैंगे वा स्त्रियां स्यैव पूज्यो ह भुवे रण्य भुवे रण्य ॥ स्त्री भूदकर संस्पः
शो वज्रादपि मुद्रः सह इति अत्र केचित् स्त्री भूद पदमसत् स्त्री भूद परं मय पस्तु समासा
द्यममकर्म परायातस्य पापं प्रवश्यामि भूगुमुंदरितत्वतः एकजन्मभवेद्बुधश्चागडाः
लः स पूजनस्त्विति वागदोक्ते कवाक्यत्वादि ह्युमंत्रदीक्षितादिसत् स्त्री शूद्रैस्तु स्पर्शव
त्पि पूजाकार्ये त्याहुः भद्रास्तु स्पर्शसहितपूजायातिषेधार्थं त्वमविशेषो मन्यते व
स्तुतस्तु स्त्री भूदादि स्पर्शनिषेधः प्रतिष्ठितलिंगशालिग्रामविषयः यदा प्रतिष्ठितं

॥ रामः ॥

॥ ६२ ॥

लिंगं मंत्रविद्विषया विधितदा प्रभृति भूदश्रयोपि द्वापित संस्पृशेदिति बृहन्नारदीः
ये प्रकरणावाक्याभ्यां प्रतिष्ठितयोरेव विष्णुलिंगयोः स्पर्शनिषेधाभिधानात् एतेन स्त्री
णाप्रनुपनीतानां भूदाणां च जनेभ्यश्च स्पर्शनेनाधिकारोऽस्ति विष्णोर्वाशंकरस्य वा भु
द्रो वा नुपनीतो वा स्त्रियो वा पतितोऽपि वा केशवं च शिवं चापि सृष्टांतरकमश्रुत इति निः
षेधा अपि व्याख्याताः इत्यधिकारिणाः लैंगे ॥ विना भस्मविपुंडेण विनारुद्राक्षमालः
यां पूजितोऽपि महादेवो न तस्य स्यात्पालप्रदः ॥ तस्मान्मुद्रापि कर्तव्यं ललारेऽपि विपु
दं कं ॥ स्कांदे ॥ विना मंत्रेण यो धत्ते रुद्राक्षं भुवि मानवः स याति नरकं घोरं यावदिंद्रा

॥ आ. प्र. ॥

॥ २३ ॥

अतुर्दश ॥ अथगंधाः ॥ भविष्यपराणो ॥ चन्दनार्चागरीजेयं ॥ पण्यमष्टगुणानुप ॥ क
ह्मागरीविशेषेन द्विगुणं फलमादिशते ॥ तस्माच्छतगुणं पुण्यं कुंकुमस्य विधीयते ॥
चंदनागरुकुपूरेः सूक्ष्मपिष्टैः सुकुंकुमैः ॥ शिवस्याचंसि मालभ्य कल्पकोटिवसेद्विवि
॥ अथपुष्पाणि ॥ अर्कपुष्पे तथैकस्मिन् शिवाय विनिवेदिने ॥ दशदत्तामुवस्य यत्
लंतदवापुयात ॥ अर्कपुष्पसहस्रेभ्यः कारवीरं विशिष्यते कारवीरसहस्रेभ्यो विल्व
पत्रं विशिष्यते ॥ तथा ॥ विल्वपत्रं सहस्रेभ्यो द्रोणा पुष्पं विशिष्यते द्रोणा पुष्पसहस्रे
भ्य अपामार्गं विशिष्यते अपामार्गसहस्रेभ्यः कुशपुष्पं विशिष्यते कुशपुष्पसहस्रे

॥ रामः ॥

॥ २३ ॥

भ्यः शमीपुष्पं विशिष्यते ॥ तथा ॥ पद्मपत्रसहस्रेभ्यो वक्रपुष्पं विशिष्यते ॥ वक्रपत्र
सहस्रेभ्य एकं धनुर्कं वरं ॥ तथा ॥ चंपकोशीरते गारंतथावेनागकेशरं ॥ पुन्नागं किंकि
रातं च द्रोणा पुष्पं ततथा शुभं ॥ जिंशपोद्वरश्चैव जपामल्ली तथैव च ॥ पुष्पाणि यत्त
वृक्षस्य तथा विल्वं प्रियं शुभं ॥ कुंकुमस्य च पुष्पाणि तथा वैकं कंतस्य च ॥ नीलं च कुमु
दं चैव तथा रक्तोत्पलानि च सुरभीणि च सर्वाणि स्थलजान्योदकानि च ॥ गृह्यामि शा
रसां देवियो मे भक्त्या निवेदयेत् ॥ नीलोत्पलसहस्रस्य यो मे मालां पुण्यदुति ॥ शिवाय
विधिवद्भक्त्या तस्य पुण्यफलं भृगुकल्पकोटि सहस्राणि कल्पकोटि शतानि च वसे

॥ आ. ५. ॥
॥ ६४ ॥

हिवपुरेश्वरीमानशिवतुल्यपराक्रमः ॥ अत्रविशेषोल्लेखः ॥ मणिमुक्तपुत्रालेखरत्नैर-
र्यचनं कृतं ॥ नगृह्यामिविनादेविविलपत्रैर्वगनने ॥ अथनिषिद्धानि ॥ शिवकुंक-
मदंतिचपुथीबंधुककेतकजपांरक्तोत्रिसंध्येष्टेसिंदुरेकटजानिचमालनीघुमृगां-
रक्तं हयारिवर्णीयजेत ॥ उगुगंधमगंधंचक्रमिकेशादिद्रुपितं अभुङ्ग्यात्रेष्टाराम-
गवासोभिः कुत्सितात्मभिः ॥ आनीतं नार्पयेच्छुभोः प्रसादादपिदोषकृतं ॥ कलिः
काभिस्रथानेनविनाचंपकंकजैरिति अत्रकुंदनिषेधोमाघेतरविषयः माघेचकुंदः
कुसुमैरितितत्रविशेषतोविधानात्केतकनिषेधस्तुत्रात्रेष्टारामत्रेष्टयः यदुक्तंभविष्यः

॥ रामः ॥
॥ ६४ ॥

पुण्यो ॥ केतकानिकदंवानिरात्रौदेयानिशंकरेदिवाशेषाणिदेयानिदिवात्रौचमस्ति
केनि ॥ तथाशिवधर्मेष ॥ कपिस्थंलकचंतुंडीशिरीषंचविभीतकं ॥ धातकीतिवपत्रंच
गुंजनचविवर्जयेत् ॥ अत्रमंदेशादयः सर्वेषुपुष्पानिषेधावसंतेतरविषयाः वसंतेतुअनौ-
प्राप्तेसर्वैः पुष्पैर्मनोरमैः पुजितेतुमहादेवेअश्वमेधफलंलभेदितितत्रसर्वेषांविधा-
नादितिबल्लुतोनिषेधानित्यपुजाविषयाः कामनापुरस्कृतेनवचनेनकथंवाध्याः ॥ किं-
चसुरभीणिचसर्वाणिन्यादाविवसर्वपदंनिषिद्धेतरविषयतयैवव्याख्यानां ॥ अथः
धूपाः भविष्यपुण्यो ॥ दधिस्थंघृतसंयुक्तंशिवेयश्चनिवेदयेत् ॥ रुद्रलोकमवाप्नोतिः

॥आ. ५॥

॥५॥

गानपत्यं च विंदतीति गाणापत्यमित्यत्र गणापतिशब्दात्तस्मै दमित्यर्थे श्वपत्यादित्वाः
दणोचतुर्वर्णादेराकृतिगणान्त्वार्थे ष्यते ॥ अथ दीपाः घृतप्रदीपदानेन शिवाय
तस्योत्रगाविमानं लभते दिव्यं सूर्यकोटि समप्रभं ॥ अथ नैवद्यं गुडखंडघृतानां च भ
क्षाणां च विवेदने घृतेन पाचितानां च तेषां शतगुणं फलं मालिङ्गफलाद्यानि अपका
निति वेदयेत् ॥ शिवाय तत्फलं तस्य यद्दृष्टाणां निवेदने ॥ स्कंदे एकं मोचाफलं पकं
यः शिवाय निवेदयेत् ॥ सर्वभक्षैर्महाभागैः शिवलोके महीयते मोचाकदली ॥ अथ
प्रदक्षिणा नमस्कारास्तत्रैव प्रदक्षिणां प्रकुर्वीत शतमष्टोत्तरं तथा नमस्कारां प्रकुर्वीत

॥रा. ॥

॥५॥

तावत्संख्यां शिवेन रश्मियत्वादि स्य पुणो प्रदक्षिणा त्रयं कुर्याच्छिवस्यायतनेन रश्मि
तदशक्तविषयं प्रदक्षिणा सुविशेषस्तत्रैव वृषभांतरितो भूत्वा पीठकांतरमेव च ॥ प्र
दक्षिणां न कुर्वीत कुर्वन् किल्बिषमश्नुते ॥ देवीपुणो ॥ सव्यं व्रजे ततोऽसव्यं पुणालं
नैवलं घयेत् ॥ अस्यापवादे बृहन्नारदीये सोमसूत्रद्वयं यत्र यत्र वा विश्वमंदिरं ॥ अप
सव्यं न कुर्वीत कुर्वीतैव प्रदक्षिणां ॥ सोमसूत्रमपि तत्रैव प्रासादविस्तारसमानसूत्रं सोमसूत्र
चंद्रिंशो सोमसूत्रमिति ॥ मंडपादुदीच्यादिशि प्रासादविस्तारसमानसूत्रं सोमसूत्रमि
त्यर्थः सोमसूत्रं दधमित्युक्तेरेकलंघने दोष एव ॥ अतएव तत्रैवोक्तं सूत्राद्वदिलंघनो

॥आ.प्र.॥

॥६८॥

नदोषस्यादोषः आभ्यंतरलघनेदोषस्तु, नेति ॥ अथशिवनिर्माल्यनिर्माणः तत्रबुद्ध
जाबालोपनिषदि श्रूयते ॥ रुद्रमुक्तं भुंजिषादुद्रपीतं पिवेदुद्रेणात्रमश्रुतिरुद्रेणा
पीतं पिवंतितस्मान्नोर्माल्यमेभक्षयितनीर्माल्यमेवनिषेवेतेति ॥ कथं तर्हि कालि
कापुराणे ॥ स्पृष्टारुद्रस्यनिर्माल्यं सवासा आपुनः शुचिरिति निषेधः अत्रशैवाशिव
भक्त्यानां नायं निषेधः पादौदकं च निर्माल्यं भक्तैर्ह्यायं विशेषत इत्यपि पुराणोक्तेरिति
व्यवस्थामाहः स्मार्तभद्राचार्यास्तु अशुचिविधौ निषेधो निषेधो विधिस्तु शुचिविधौ
उपनीतमनुपनीतविषयो वा विधिनिषेधाविति व्यवस्थापयेत् ॥ योक्ति कीर्त्तयेत् ॥

॥रामः॥

॥६८॥

पि २

स्थानिषेधानां लोभप्रकृतिविषयत्वं ॥ लोभान्नधारयेच्छंभो निर्मल्यं न च भक्षयेत् ॥ तस्य
शेदपि पादेन लंघयेन्नानारयेत्यादित्यपुराणोक्तं कमुलकल्पनालाघवात् शैतएव
शिवपुराणोपि जिह्वावात्यं संयुक्तं शिवसंस्कारवर्जितः शिवनिर्माल्यभोगी चेदौर्वत
रुं वृतेदिति आयतनविशेषेन नदोषः यदुक्तमपि पुराणोवाणालिंगे च लेलोदे सि
द्धलिंगे स्वयं भुवि ॥ प्रतिष्ठासुश्रमसर्वासु नदोषोर्माल्यधारणो लोदे धातुमये ॥ तथा स्कोदे
॥ अग्राह्यं शिवनिर्माल्यं मंत्रपुष्पफलं जलं ॥ शालिग्रामस्य मंमर्गात्सर्वयातिपवित्रः
तामिति इति शिवपूजाप्रपंचः अथपार्थिवपूजाक्रमः पूर्वोच्चरितैवंगुणाविशेषेणा

॥ आ. प्र. ॥

॥ ६७ ॥

विशिष्टायां प्रणयति शौममचतुर्विधपुरुषार्थसिद्धयार्थं बलिगपुजनमदं करिष्ये
 द्वायनमः मुदाहराणामेदेवगपनमः संराहनंशंभवेनमः प्रतिष्ठापनं ॥ प्राणापुतिः
 एमंत्रस्य विष्णुरुद्रस्यैवापजुः सामानिकुंदांसि प्राणाख्यादेवता ॥ ॐ आं वीं
 जं ह्रीं शक्तिः कौकीलकं यं रं लं वं शं यं मं हं सः एताः शक्तयः मूर्तिप्रतिष्ठापने विनिः
 योगः ॥ ॐ आं ह्रीं कौं यं रं लं वं शं यं मं हं सः देवस्य प्राणा इजीवः पुनः देवस्य सर्वे इन्द्रि
 यानि इह ॥ पु० देवस्य त्वकृपाणि पाणि पुपस्थादीनि इह पुन उच्चार्य देवस्य वामन
 श्रोत्रप्राणा इहा गत्य मुखेन चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा ॥ प्राणापुतिषां विधाय ध्यायेन्निर्गमं

॥ रामः ॥

॥ ६७ ॥

देशं जतगिरिनिभंचारुचराशवतंसरत्नाकल्पोज्ज्वलांगपरशुमृगवराभीतिहस्तं प्रस
 न्नं पद्मासीतंसमंताकृतममरगणैर्व्याघ्रकृत्तिं वसानं विश्वायं विश्वरूपं निखि
 लभयदं पंचवक्त्रं त्रैलोक्यं ॥ इति ध्यात्वा भूलप्राणायाममिति आवाहनं पिताकथजेन
 मः स्तुपते ॥ शिवाय नम इति पूजयेत् ॥ अथाष्टमूर्तिपूजा शर्वाय शक्तिमूर्तये नमः ॥
 भवाय जलमूर्तये नमः रुद्रायानिमूर्तये नमः ॥ उग्राय वायुमूर्तये नमः भीमाय आका
 शमूर्तये नमः पशुपतये यजमानमूर्तये नमः महादेवाय सोममूर्तये नमः उशानाय सूर्य
 मूर्तये नमः ॥ इति अष्टमूर्तिपूजा कृत्वा पशुपतये नम इति ॥ समापयित्वा पुष्पांज

॥ आ. प्र. ॥

॥ २८ ॥

लिरत्वाष्टमूर्तस्त्रोत्रं पठेत् ॥ नम उंकाररूपाय नमो शरवपुर्धुते नमो नादात्मने नमः
मोविन्द कलात्मने अलिंगलिंगरूपाय रूपातीताय ते नमः त्वं माता सर्वलोकानां त्वमेव
जगतः पिता ॥ त्वं प्राता त्वमुहनि त्वं प्रियस्त्वपितामहः नमस्ते भगवन् रुद्रभास्कर
मिते ते जसे नमो भवाय देवाय रसाय वमयाय च ॥ शर्वाय शक्तिरूपाय सदा सुरभिणो न
मः पशुनां पतये चैव पावकामिते ते जसे भीमाय व्योमरूपाय पथोरूपाय ते नमः ॥ महा
देवाय सोमाय अमृताय नमो स्तुते उग्राय यजमानाय नमस्ते कर्मयोगिने ॥ पार्थिवानां
च लिंगानां ॥ वन्द्या पूजनं कृते ते नमो भगवान् रुद्रो वांछितार्थं प्रयच्छतु ॥ इति स्तुत्वाः

॥ रामः ॥

॥ २८ ॥

चागिश्वाय नम इति शान्त्या निर्माल्यं न्यस्य महादेवाय नम इति विमर्जयेत् ॥ इति पार्थः
वपुजाक्रमः ॥ अथ श्रीविष्णुपूजा अथ विष्णोः पूजाय तनूति नारसिंहे ओ स्वातौ हृद
ये सूर्ये स्थंडिले प्रतिमा मुचषड्भूतेषु द्वरेः सम्यक् पूजनं मुनिभिः स्मृतं श्रीभागवतेऽपि
सूर्योऽग्निर्वाग्वागा गावो वैश्रवः खमरुज्वलभूत्यामेव भूतानि भद्रपूजा पदानि मे सूर्य
तु विद्यपात्रप्यादविषागौ धेततमां आतिथ्ये न तु विष्णोः गोष्टेषु वयवसादिनां वैश्रव
वंधुसत्कृत्या हृदि वेध्याननिष्ठया वा यौ मुखा धेयातो ये द्वौ स्तोत्रपरस्कृतैः स्थंडिले
त्रहृदयैर्भोगैरग्न्या नमात्मनि श्रेष्ठं सर्वभूतेषु समत्वेन यजेत मां गारुडे चतुर्विंशति मुनि

॥ आ. प्र. ॥
॥ ६६ ॥

सशालग्रामशिलास्थितः द्वाकादिशिलामंथौध्येयः पूज्योऽथवाहरिरितिः ॥ अतएव
वद्वाकाशिलापूजनं निर्मूलमेवेति वदतः परास्माः शालग्रामशिलायुक्तां द्वाकायाः
शिलां तथा नित्यं पूजयसे भूय भुक्तिमुक्तिफलप्रदमिति हलायुधोदाहृतवचनाच्च अ
थ शालग्राममद्रिमा ॥ लैंगे ॥ कामासक्तोऽपि यो नित्यं भक्तिभावविवर्जितः शालग्रामशि
लापुत्रपूजयेत् सोऽप्युत्तो भवेत् शालग्रामशिलाये तु ये कुर्वन्ति ममार्चनं ॥ तत्र दानं च होमं च
सर्वं कोरि गुणं भवेत् शालग्रामसंघोषे तु कोऽसमात्रं समंततः कीकटेऽपि मुनोऽयाति वैकु
ण्ठं भवन्तं नरः तथा हलायुधीये स्कां दे शालग्रामशिलापूजां विना योऽश्नाति किंचन स

॥ रामः ॥
॥ ६६ ॥

मध्ये ४

चाणालोदिविष्ठाया मा कल्पं जायते रुमिः ॥ तथा पाद्रेः शालग्रामशिलायां तु सदा श्रीकृ
ष्णपूजनं नित्यं संतिष्ठितं तत्र शालग्रामे जगद्गुरुः अथ शालग्रामलक्षणानि तत्रैव च
काकारेण पंक्तिः सायत्रेखा मयी भवेत् समुदर्शनं ॥ इत्येवं व्यातः पूजाफलप्रदः उप
र्यधश्च कैंद्रेनातिदीर्घं मुखे चित्तं च रेखा लंबैका स च दामोदरस्मृतः यस्य दीर्घं मुखं पूर्वं
कथितं लक्षणं गौर्युतं ॥ रेखाश्च कैंद्रे स राकारानारमिंदो मतो हि सः ॥ वागदाकृतिराभुगुश्च
कैंद्रे खोलंकृतः वराह इति संज्ञोक्तो वामनो वदणो मः गरुडः स तु विज्ञेयश्च कैंद्रे जनाईतः
हयग्रीवो यथा लंबा रेखा कायाशिला भवेत् ॥ तथा साम्याद्भयग्रीवः पूजितो ज्ञानदो भवेत् ॥

॥ भा. प्र. ॥
॥ १०० ॥

॥ चतुश्चक्रः सूक्ष्मद्वारे वनमालांकितोदरः लक्ष्मीनागयणाः ॥ श्रीमान्भुक्तिमुक्तिफलः
प्रदः कूर्माराचचक्रांकाशिलाकर्मः पुक्तित्रितः एवंमत्स्यादयो ज्ञेयाशालग्रामतीर्थभिः
अनंतचक्रवर्तुभिश्चैरप्यपलक्षितः अनंतः सुतुविज्ञेयः सर्वपूजाफलप्रदः ग
ण्डकीसगितां पुराणाचक्रतीर्थद्वितचशालग्रामाभिधंशे व्रतव्रतेषां समुद्रवचः
कंचकेवलं यत्र पश्येत्सहस्रं गतं ॥ केवलावनमालाभिर्हरिर्लक्ष्म्या सह स्थितः वि
दिशुदिशु सर्वासु यस्माद्दृश्यते सुखं ॥ पुरुषोत्तमः स विज्ञेयो भुक्तिमुक्तिफलप्रदः
दृश्यते खरैर्लिंगशालग्रामसमुद्रवः ॥ तस्य योगेश्वरो नाम ब्रह्महत्याव्यपोहति आरः

॥ रामः ॥
॥ १०० ॥

दक्षिणे २

वि ४

कंपप्रनाभाय्यं पद्मपत्रसंमन्वितं तुलस्यापूजयेन्नित्यं दरिद्रश्चरो भवेत् ॥ वामपार्श्वे न
थाचक्रैरेखांचैव तु दक्षिणावर्तवक्राचवनमालाविभूषिता ॥ याशिलाकृष्णसंज्ञासाधन
धान्यमुखप्रदा ॥ नारदः द्वाये देशे समे चक्रे दृश्यते नांतरीयके ॥ वामदेवः स विज्ञेयः शु
क्लाभश्चातिशोभनः ॥ नानावर्णा अनंतस्यान्नागभोगेन नन्दितः ॥ अनेकमुक्तिं संयुक्तः
सर्वकामफलप्रदः प्रयुम्नसूक्ष्मचक्ररूपी तदीप्तिस्तथैव च ॥ शिखरं छिद्रवद्वलं
दीर्घाकारं नृपदेव ॥ अतिरुद्धं ललाभावर्तुलश्चातिशोभनः रेखात्रयं नृपदेव ॥ पु
ष्टं पद्मेन लोहितं ॥ स्कंदे यथा यथाशिलासूक्ष्मा तथा तथा महत्फलं ॥ तथाप्यामलः

॥आ-प्र॥

॥१०१॥

कीनत्वा मृक्षमाचारी वया भवेत् ॥ न स्यामेव शिलायां नुल श्यामद्वयमेद्वरिः ॥ आन्दि
कप्रदीपे वृद्धन्मुखी वृद्धचक्रालने चक्राथवापुनः अधोमुखी भग्नचक्राप्रतिताडः ख
रायिनी स्कादे ॥ शालग्रामशिलायास्तु मूल्यं यः कुरुते नरः ॥ विक्रेता चानुमंता च यः
पीशानुमोदकः सर्वतैरनरकं यांति यावदा ॥ न स प्रव ॥ स्मृत्यंतरे ॥ शालग्रामाः समा
पुया विषमा न कदाचनः ॥ समेषु न द्वयं पुज्यं विषमेष्वेक एव हि ॥ अत्र विशेषः ॥ देमा
द्यो विष्णुधर्मोत्तरे चत्वारो ब्राह्मणैः पूज्याः त्रयो राजन्यजातिभिः वैश्यैर्द्वे वसं पुन्यौ तथै
कः शूद्रजातिभिः अत्र शूद्रस्पर्शरहितैव पूज्येति प्रागुक्तमेव गोविंदाणां वैशालिग्रामा

॥रामः॥

॥१०१॥

चने भूपता वाहनविसर्जने शक्तिवृद्ध्या मनःप्रतिष्ठादिविधानेन विनैव वसते हरिः स
दातव्यशिलामत्रैव चक्रविन्दे वरा नने ॥ अथ पूजोपचाराः तत्र तावत्स्नाने विशेषः स्कादे
ज्ञातस्थितेन तायेन यः स्नापयति माधवं ॥ कपिलाशसादृशफलमाप्नोति मानवः अ
स्यापवादः पदार्थादर्शे प्रतिमापठयंत्राणां नित्यं स्नानं नकारयेत् सर्वदिवसे तथा मल
निवारणं द्वादश्यां तु दिवा स्नानं निषिद्धं तदुक्तं रुद्रयामले ॥ द्वादश्यां च दिवा स्नापः
तुल्यं वचयस्तथा ॥ विष्णोश्चैव दिवा स्नानं वर्जनीयं सदा बुधैरिति ॥ गारुडे ॥ नुलः
सीमिश्रतो येन स्नापयंति जना ईदं ॥ पूजयंति च भावेन धन्यास्ते भुवि मानवाः अथ व

॥आ. ५॥

॥१०२॥

स्वमंत्रतंत्रप्रकाशे ॥ पीतं कौशेयवसनं विष्णोः प्रीत्यै प्रकीर्तितमिति ॥ नारसिंहे ॥ वः
स्वाभ्यामच्युतं भक्तापरिवार्यविचित्रं ॥ सोमलोकेरमित्वा तु विष्णुलोके महीयते ॥ निः
षिद्धमपि वागदेः नीलीरंजितस्त्रयो मर्त्यो मर्त्यं निवेदयेत् ॥ नवमशालितं चैव सचिरं
गौरवे वसेत् ॥ अस्यापवादः ॥ स्मृत्यंतरे ॥ दुर्गायां पट्टवस्त्रे वीलीरागो न दुष्यतीति ॥
॥ अथ यज्ञोपवीतं वागदे ॥ यज्ञोपवीतदानेन सुरेभ्यो ब्राह्मणाय च ॥ भवेद्विप्रश्चतुर्वे
दीशु द्वधीनां त्रसंशयः ॥ अथ लंकारा ॥ नन्दिपुराणे अलंकारं च यो दद्याद्विप्राय
च सुराय च ॥ सोमलोकेरमित्वा तु विष्णुलोके महीयते ॥ अथ गंधाः नारदीये ॥ स

रामः
१०२

चंदनं मकरपूरकं ककुमागुरुमिश्रितं ॥ मृगनाभिसमायुक्तं जातीफलविमिश्रितं ॥
नलसीचंदनौषेनं मदाविष्णो मुखवटुं ॥ गारुडे ॥ यो हि भागवतो भूत्वा कलौ तुलसि
चंदनं नवार्ययति वै विष्णोर्न स भागवतो नरः ॥ अथ निषिद्धगंधाः विष्णुधर्मोत्तरे ॥
दारिपुं पद्मकंकुर्ग्यादस्वास्थ्यं रक्तचंदनं ॥ उशीरं चित्रविभं शमत्ये कुर्यु रूपद्रवं ॥
पद्मकादिनदातव्यं मैदिकं सुखमिच्छता ॥ मुख्यालाभे तु तत्सर्वदा तव्यं भगवत्परे ॥
ततो भगवतः कुर्यादनुलेपादनं तं ॥ विद्वान्विचित्रैर्व्यजनैश्चामरैरपि बीजतं ॥ अपुष्पा
णि स्कांदे ॥ वासंती मल्लिका पुष्पं तथा वै वापि कीनुया ॥ कुसुमं युथिके द्वे च तथा वै

॥ आ. प्र. ॥

॥ १०३ ॥

वातिमुक्तं ॥ केतकंचंपकंचैवमायवृत्तकमेवच ॥ परंश्चिमंजरीपुष्पंचुतपुष्पंतः
थैवच ॥ वंधुजीवकपुष्पंचकुमुमंकंकुमस्यच ॥ जातीपुष्पाणि सर्वाणि कुंदपुष्प
तथैवच ॥ पाटलायास्तथापुष्पं नीलमिंदीवरंतथाकुमुदे श्वेतरक्तेच श्वेतरक्तेतथा
वृजे ॥ एवमादीनिपुष्पाणि दातव्यानि सदाहरे ॥ तथा ॥ मंजरीमहकारस्य केशः
वोपरि नारदपुच्छं त्रियं महाभागागोकोटिफलभागिनः ॥ वामनपुराणो ॥ जातीशः
तादासुमताकुंदंचावुपयंतथा ॥ वारांचचंपकाशोकं करवीरंचयुथिकापारिभद्रं पा
टलांचवकुलंगिरिशालिनांतिलकं जासुवनजं पीतकं नगरंतथा एतानि सुप्रशस्ना

॥ रामः ॥

॥ १०३ ॥

निकुसुमान्यचुतार्चने सुरभी नितथान्यानि वर्जयित्वा नुकेतकीं ॥ अत्र विहितप्रतिषि
द्धत्वा केतकां रिकल्पयेत्ति केचित् ॥ अन्ये तु निषेधे केतकपटंधत्वरपरंवतकेत
कपरं वेत्याहुः शताह्वा अशोकः अंबुपटः कर्णिकारः जासुवनजं जपागिरिशालिनी
श्वेतकुटजं विष्णुरहस्येमल्लिकां नुदिवा रात्रौ नक्तसंपाकयुथिके ॥ नयावर्त्तचार्द्रः
रात्रे मालती प्रातरेव च इतराणि च पुष्पाणि दिवा भागवतेर्पयेदिति ॥ जरमल्लग्रथेये
षांचमंतिपुष्पाणि प्रशस्नान्यर्चने हरेः पल्लवा अपि तेषां सुः शस्ना अर्चाविधौ हरेः
अथ पुष्पाद्यदि स्कांदे ॥ केशवोपरियः कुर्याच्छ्रंवापुष्पमण्डपं पुष्पैस्तमंचकं

॥ आ. पु. ॥

॥ १०४ ॥

वापितस्य पुण्यं वदाम्यहं ॥ प्राप्ते श्रव्या महाभोगैः कीडारति समन्वितैः नित्यं तु मोदते
स्वर्गसमं रोनात्र संशय ॥ अथ पत्राणि अपा मार्गस्य प्रथमं भुंगराजमतः परंतस्माच्च
त्वादिरं श्रेष्ठं शमीपत्रमतः परं दुर्वापत्रं तथा श्रेष्ठं ततोपि कुशपत्रं तस्माद्दमतकं
श्रेष्ठं ततो विल्वस्य पत्रं विल्वपत्रादपि हरेः कलसी पत्रमुन्नमं ॥ एतेषां तु यथा लाः
भयत्रै श्रैवाचये द्वारिं समर्वपापनिमुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ तथा ॥ विल्वपत्रैरखं
गौडं श्रमकृद्देवं पुज्यते ॥ सर्वपापविति मुक्तो ममलोके सतिष्ठति ॥ विष्णुरहस्ये च ॥ स
कृद्भ्यर्च्य गोविंदं विल्वपत्रेणामातकः मुक्तिभागी निरातंकं कुरुष्व स्यानुचरो भवेत् ॥ पा

॥ रामः ॥

॥ १०४ ॥

श्रे ॥ तावत्कर्त्तुं पुण्याणि मालत्यादीनि नित्यं शः यावन्न प्राप्यते पुण्यानुलसी विष्णु
बलभा ॥ स्कंदे ॥ माणिकांचनपुण्याणि तथा मुक्तामयानि च ॥ तुलसीदलपत्राणां क
लार्नाहंति षोडशी ॥ पात्रे ॥ तुलसीकांतनं वैश्यगृहे यस्यानुतिष्ठति तत्कुरुंतीर्थभू
तं दिनयांति यमकिंकराः गारुडे ॥ तुलसीप्राप्य यो नित्यं न करोति ममाचनं ॥ तस्या
हंप्रतिगृह्णामि नृजां शतवार्षिकी ॥ तथा ॥ तुलसीदलजामालां मेकादस्यां विशे
षतः मुच्यते सर्वपापेभ्यो यद्यपि ब्रह्मभवेत् ॥ तन्मूलमुत्तिकांचांगे कृत्वा त्रा
तिदिनेदिने दशाश्वमेधावभूथस्नानजलभर्तृफलमिति ॥ अथ निषिद्धानि ॥

॥ आ. प्र. ॥

॥ १०५ ॥

जानमालायां ॥ कलिकाभिस्रथानेन्यंविताचंपकजैः ॥ भुक्तेनपुजयेद्विष्णुपत्रैः पु
 ष्यैः फलैरपि ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ नगृहेकरवीरोत्थैः कुसुमैरर्चयेद्भरिपतिनैर्मुकु
 लेस्त्रिनैः श्यामैर्वाजंतुरुषितैः ॥ आघातैरंगसंस्पृष्टैरुषितैश्चैव नार्चयेत् ॥ अ
 त्रगृहेकरवीरोत्थैरित्यस्यामन्निवशात् ॥ गृहेजातैरित्यर्थः ॥ बंधुककरवीरेन नगृहे
 रोपयेत्कचिदिति वामनोक्तैकवाक्यात् ॥ तथा ॥ अन्यायतनजातानि कटकाणि
 तथैव चूर्णात्कालजातानि चैत्यवशो द्रव्यानि च ॥ स्नाशानजातपुष्पाणि दानं दे
 वे विवर्जयेत् ॥ तथा करानीतं पटानीतं आनीते चार्कपत्रके ॥ एतं उपवेथानीतं त

॥ रामः ॥

॥ १०५ ॥

पुष्पं सकलं त्यजेत् ॥ तथा ॥ नार्कनो न च कंकचि तथैव गिरिकर्णिकां न कंठकारिका
 पुष्पमचुताय निवेदयेत् ॥ कटजं शाल्मली पुष्पं शिरीषं च जनादने ॥ समर्पितं भयं शो
 कं निस्वताच प्रयच्छति ॥ तथा ॥ ककचस्य च पुष्पाणि तथा धत्तूरकस्य च ॥ कृष्णं च क
 टजं चार्कं च देयं जनादने ॥ ककचः करवीरः ॥ इति निषिद्धपुष्पाणि ॥ अथ धूपः
 वामनपुराणे ॥ हिरुकाख्या कनंदा रुसिल्ल कंसा गुहं मितं शंखं जातो फलं श्री
 शे धूपानि स्युः प्रियाणि चै ॥ हिरुकामांसी कणो गुगुलुः शंखो नखं नारसिंद कृष्ण
 गरुसमुत्थं न धूपेत् श्रीधरालयं धूपयेद्देह्यवो यस्तु समुक्तो नरकार्णवान् ॥ विना मु

॥ आ. प्र. ॥

॥ १०६ ॥

गुमदंधूपेजीवजातिविवर्जयेत् ॥ अथधूपादिवंदनं ॥ पाद्ये ॥ शंखोदकंदरेभुक्तं नि
माल्यं पादयोर्जलचंदनंधूपशेषमुब्रूहन्वापहारकः धूपंचारात्रिकं विष्णोकरा
भ्यां यस्तु वंदते कुलकोटिं समुद्रतयातिविष्णोः परंपदं ॥ अथ दीपः ॥ धूनेन वाथ
तैलेन दीपं प्रज्वालयेन्नरः विष्णवे विधिवद्भक्त्या तस्य पुण्यफलं भूण ॥ विहाय स
कलं पापं सहस्रादित्यमग्निभः ॥ ज्योतिष्मता विमानेन विष्णुलोके मदीयते ॥ भवि
ष्योत्तरे ॥ प्रज्वाल्य देवदेवस्य कर्पूरेणातु दीपकं ॥ अधमेधमवाप्नोति कुलैवैव समुद्र
रेत् ॥ अथ नैवेद्यपात्रं ॥ स्कांदे ॥ देवायं राजतं कांस्यं ताम्रं मुन्ययमेव च ॥ पलाशं पद्मं

॥ रामः ॥

॥ १०६ ॥

पत्रं वा पात्रं विष्णोरतिप्रियं ॥ वागदेतु ॥ सौवर्गां राजतं कांस्यं येन दीयेत प्राप्तां तानि
मर्वाणि संप्रज्यता प्रंतममरोचते इत्युक्तं ॥ अथ नैवेद्यं ॥ दीपिकायां ॥ दुग्धानं पुष्पकं
चैव शकुलीमोदकं तथा ॥ मृणालं पायसाद्यं च भक्ष्यं श्रीकृष्णवत्सलं ॥ अथ निषिद्धं
कौर्मवृताकं जालिकाशाकं कुमुभाश्मंतं तथा ॥ पालांडुलधूतं भुक्तं निष्यावचैव
वर्जयेत् ॥ जालिकाशाकं शणापुष्पं भुक्तं यत्स्वयमनम्लं सत्कालांतरेणादध्यंतरसंम
र्गणावाप्तं भवति ततः ॥ तच्च दध्यादिभिन्नमिति मिताशरायां निष्यावा राजमाषाः ॥ गा
रुडे ॥ नैवेद्यंतुलसीमिश्रं घण्टाये जयति स्वनेः ॥ नीराजनेन श्रद्दयेदद्यादपोशतंततः

॥ आ.पु. ॥

॥ १०७ ॥

वस्त्रागडे पत्रं पुष्पं फलं तोयमन्नपानीयमौषधं ॥ अतिवेद्यैव भुंजति यदा हाराः
यकल्पितं ॥ कौमैपि ॥ अनर्पयित्वा गोविंदे ये भुंक्तं धर्मवर्जितैः भुनोविष्टासः
मंचान्नं तीरं च सुर्या समं ॥ अथाचमनादि ॥ आचारचन्द्रोदये ॥ अथ मुक्तवने दद्या
जलेः कर्पूरवासितैः ॥ आचमनं तु तांबूलं चंदनैः ॥ करमार्जनं पुष्पांजलितनः कृत्वा
भक्त्या द्रष्टव्यं ॥ समर्प्य मुकुटादीनि भूषणानि विचक्षणमुखवासंतो दत्त्वा गु
ह्येति वाथोपविश्य च ॥ कर्पूराद्यान्मिश्रं पुष्पां वैद्यमवानां सुमंगलां ॥ अथ पदशिगा
॥ नारदीये ॥ विष्णुपदशिगां कुर्वन् यत्र वावर्त्तते नरः ॥ तदेवावर्त्तनं तस्य पुनर्नावर्त्तः

श्री ३

॥ रामः ॥

॥ १०७ ॥

न भवेत्तत्संख्यादलायुधीये ॥ चतस्रः केशवे दद्यादिति अथ प्रणामः ॥ प्रणाम्य दंडवद्भु
मौ नमस्कारेणायोचयेत् ॥ मया गतिमवाप्नोति न तां कुरु शतैरपि ॥ दलायुधीये न देव
पृष्ठतः कृत्वा प्रणामं क्वचिदाचरेत् ॥ वरमुत्थाय कर्त्तव्यं न वृथा भ्रमणां चरेदिति ॥ अथ
पुरुषसूक्तेन पूजाविधानं ॥ तत्र षोडशर्चस्य सूक्तस्य नारायणमणिः पुरुषो देवताः
अनुष्टुप् छंदः ॥ अंतायास्त्रिष्टुप् न्यासे पूजादौ च विनियोगः ॥ तत्र तावन्नामः सह
स्रशीर्षेति वामकरे पुरुष एवेदमिति दशिगां करे ॥ एतावानमेति वामपादे त्रिपादूर्ध्वे
ति दशिगां पादे ॥ तस्याद्विगाडिति वामजानुनियत्पुरुषेणोति दशिगां जानुनितं यज्ञमिः

॥ आ. प्र. ॥

॥ १०८ ॥

तिवामकुशौ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतमिति दक्षिणाकुशौ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतं च च इ
तिनाभौ ॥ तस्मादश्वा इति दृढये ॥ यत्पुरुषमिति शिकंठे ॥ ब्राह्मणो स्येति वामबाहौ ॥
चन्द्रमामनसः इति दक्षिणाबाहौ ॥ नाभ्या आसीदिति मुखे ॥ संप्राप्त्या सन्निवृत्तशरणो
॥ यज्ञेन यज्ञमिति मूर्ध्नि च विन्यसेत् ॥ न्यासस्य फलमुक्तमग्निपुराणे ॥ यथा देहे
तथा देवेभ्यो मंक्रत्वा यथाविधि ॥ न्यासेन तु भवेत्सोऽपि स्वयमेव जना ईन ॥ अथ पु
जा ॥ सहस्रशीर्षेभ्यो वाहनं ॥ पुरुषस्य वेदमित्यासनं ॥ एतावानस्येति पाद्यविपाद
र्ध्वमित्यर्घ्यं ॥ तस्माद्विगडित्याचमनं यत्पुरुषेणोति स्नानं ॥ तं यज्ञमिति वस्त्रं ॥ तस्मा

॥ रामः ॥

॥ १०८ ॥

यज्ञात्सर्वहुतः ॥ संभृतमिति यज्ञोपवीतं ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतं च च इति गंधान् तस्मा
दश्वा इति पुष्पं यत्पुरुषमिति धूपं ब्राह्मणो स्येति दीपं चन्द्रमामनस इति नैवेद्यं ॥
नाभ्या आसीदिति नमस्कारः संप्राप्त्या सन्निवृत्तशरणो ॥ यज्ञेन यज्ञमिति विसर्जनं
शालग्रामशिलायां वा वाहनं विसर्जनयो रभावात्तस्थानापन्नपुष्पांजलावेवाद्यां
त्ययोऽत्रैव विनियोगो दृष्टव्यः ॥ यदुक्तं मंत्रराजानुष्टु विधाने आवाहनं चादद्यात्पुर्व
पुष्पांजलिंदरेः तस्यैवोन्मुखताया प्रौद्योगे चोद्यासने ॥ वाः अंते पुष्पांजलिंदद्याद्या
गसंपूर्तिरिति सिद्धयश्च ॥ अग्निपुराणे ॥ स्नानेव स्वेचनैवेद्ये ॥ दद्याद्वाचमनीयकं हु

॥ आ. प्र. ॥

॥ १०८ ॥

त्वाषोडशभिर्मन्त्रैर्दद्यात्पुष्पाणि षोडशतञ्च सर्वजपेद्भुयः पौरुषं मूक्तमुन्नमं षण्मा
 सान्तिस्त्रिमाप्नोति स्येवमेव समर्चयन्निति ॥ इति श्रीविष्णुपूजाविधिः ॥ अथ तैवेय
 ग्रहननिर्णयः ॥ भागवते त्वयोपभुक्तस्रगांधवासोलंकारचर्चिताः उच्छिष्टभोजिना
 दासोल्लवमायां जयमहीति ॥ यन्मुक्तांदे ॥ निर्माल्यंच निवेद्यंच विशेषेणाविवर्जयेत्
 रुद्धेणाभुक्तं निर्माल्यं ततश्चादेवतांतरेः तैवेद्यं विष्णुनाभुक्तममृतंचान्यदैवतैः ॥ निर्मा
 ल्यंच निवेद्यं भुक्ताचां प्रायणांचरेदिति तद्वक्तिहीनविषयं ॥ अथ गुरुपूजा ॥ मात्म्ये
 ॥ तत्रोपदिष्टारमपि पूजयेच्चिरतो गुरुं ॥ न पूज्यते गुरुर्पवनरे स्मत्ताफलाक्रिया ॥ श्री

॥ रामः ॥

॥ १०८ ॥

वश्च पुराणो वस्त्रभारणामाल्यानि शयनान्यासतानि च ॥ प्रियाणि चात्मनो यानि तानि देया
 नि वैगुरौ ॥ तत्र गुरुलक्षणां ॥ रामार्चनचन्द्रिकायां शोतोदांतः कुलीनश्च विनीतः शु
 द्धवेषवान् भुक्ताचारः सुप्रसिद्धः शुचिर्दशः सुबुद्धिमान् ॥ आश्रमी ध्यातनिष्ठश्च म
 चंतं च विचक्षणाः निग्रहानुगदेशक्तः स्यादेतद्गुरुलक्षणं ॥ अथ नित्यदानं ॥ योगी
 दादतव्यं प्रत्यहं पात्रे निमित्तेषु विशेषतः ॥ तथा ॥ गोभूतिलक्षिरायादिपात्रे दानव्यम
 र्चितं ॥ नापात्रे विन्दुवाकिंचिदात्मनः श्रेयश्छुना ॥ पराशरः तपः परं कृतयुगे चेतायां ता
 नमेव च ॥ द्वापरे यज्ञमित्याहुर्दानमेकं कैलौ युगे ॥ व्यासयद्ददासि विशिष्टे भोयच्चाश्राप्सि

॥ अ. प्र. ॥

॥ ११० ॥

दिनेदिनेतत्रेवित्तमहंमन्येशेषमन्यस्यरश्मिसितथा ॥ एकस्मिन्नप्यतिक्रान्तेदिनेदानवि-
वर्जिते ॥ दस्युभिर्मृषितस्यैवयुक्तमाक्रंदितंभृशमिति ॥ यथाशक्तिदेयमेवेत्यभिप्रायः ॥
अथमंगलदर्शनं ॥ मनुः ॥ अग्निचित्कपिलासत्रीराजाभिश्चर्महोदधिः दृष्टमात्राः ॥
पुनंत्येततस्मात्पश्येत्सदाबुधः ॥ तथानारदः ॥ लोकेस्मिन्मंगलान्यष्टौब्राह्मणौगोहृता-
शनः हिरण्यं सर्पिरादित्य ॥ आपोराजातथाष्टमः एतानि शततं पश्येन्नमस्येदच्चयेन्नय-
॥ प्रदक्षिणांतु कुर्वीत तथा स्याद्युर्नक्षीयते वामतपरागौ ॥ होमंचकृत्वा लभते शुभानांततो-
वहिर्निर्गमनं प्रशस्तं दुर्वाचपि सदाधिसोदकं भोधेनुः सवत्सावृषभः सुवर्णमृकोमयं स्व-

॥ रामः ॥

॥ ११० ॥

स्तिकमक्षतांश्च जलं मधुबल्लसमालभेत् इत्यष्टधा विभक्त्या नू आद्या भागकृत्यं अथ
द्वितीयभागकृत्यं दशः द्वितीये च तथा भागे वेदाभ्यासो विधीयते ॥ सपंचधा वेदस्विक-
राणां पुष्टविचारोभ्यसने ज्ञेयः ॥ तद्दानं चैव शिष्येभ्यो वेदाभ्यासो हि पंचधेति स्मृत्यंतर्गा-
त ॥ याज्ञवल्क्यः वेदाथानधिगच्छेच्च शास्त्राणि विविधानि चेति ॥ विविधानि धर्मशा-
स्त्रादीनि ननु वौद्गादि संमतानि ॥ इति द्वितीयभागकृत्यं ॥ अथ तृतीयभागकृत्यं दशः
॥ तृतीये च तथा भागे पोष्यवर्गार्थसाधनमिति पोष्यवर्गं सखादमातापितागुरुर्भाया-
प्रजादीनः समाश्रितः अभ्यागतेतिथिश्चाग्निः पोष्यवर्ग उदाहृतः मनुष्यः ॥ वृद्धौ चः

॥ आ. प्र. ॥

॥ १११ ॥

मातापितरौ साध्वीभार्यासुतस्तथा ॥ अथकार्यशतं कृत्वा भर्त्तव्यामनुखवीदिति ॥
 अथगृहस्थानां वृत्तयः ॥ तत्र ब्राह्मणवृत्तिः श्रुतावृत्तादव्यमर्जयत् ॥ ब्राह्मणः प्रति
 गृहीयाद्याजयेदध्यापयेद्वेति ॥ अत्र प्रतिगृहादिनिषिद्धेतरविषयं यदा देव्यासः
 द्विजातिभ्यो धत्तं लिप्तेन प्रशस्तेभ्यो द्विजोत्तम अपि वा द्विजमात्रेभ्यो न भुञ्जान्ते कदाच
 न विद्यातपो दीनेभ्यो द्विजात्युत्पन्नेभ्यः अथ निषिद्धं प्रतिगृहं दानं विशेषत आह हा
 शतः दशसूना सहस्राणि अन्धो राजा करोति वै ॥ तान्येव कुरुते राज्ञो घोरस्नस्य प्रतिगृहं
 ॥ यमः ॥ तथैव राजमहिषी राजास्य पुरोहिताः पापेनार्द्धेन संयुक्ताः सर्वे ते राजधर्मि
 मा

॥ रामः ॥

॥ १११ ॥

णः दारिद्र्यः अर्द्धेन तु ततो मात्याः सेनातीदंडनायकौ ॥ ततोर्द्धोर्द्धमथार्द्धोर्द्धमाश्रितो
 पाश्रिते पुचति ॥ अयं च प्रतिषेधो स राजादिविषयः यदा हयात्तवल्का ॥ न राजः प्रति
 गृहीयात्तु च स्पोच्छास्त्रवृत्तिनः प्रतिगृहे सृतिचक्रिध्वजिवेश्या नराधिपाः दुष्टा दश
 गुरां पूर्वात्पूर्वदेते यथाक्रमं सृतीदिंसकः चकीतैलिकः ध्वजी मुराविकेता अत्र हिलुः
 च स्पोत्पादि विशेषणादलुच्चादेः प्रतिगृहोभ्यनुत्तार्यते यदक्रममादित्य परागो ब्राह्मण
 श्रैव राजा च द्वावप्येतौ धृतवतौ ॥ नैतयो रंतरं किंचित प्रजाधर्माभिरश्रगात् ॥ भुञ्जीता
 मभुञ्जीतां च सन्निवेशो यथाभसां समुद्रे समतां याति तद्वदात्तां धनागमः यथाग्नौ म

॥ आ. प्र. ॥

॥ ११२ ॥

स्थिरं दीपे भुद्धिमायांतिकांचनं एवं धनागमाः सर्वे भुद्धिमायांतिराजनीति ॥ इदं चाना
 पदि ॥ अर्पयितुं लुब्धादेरपि प्रतिगृह्णेन दोषः ॥ तदुक्तं चतुर्विंशतिमते ॥ सीदं श्रेयस्युति
 गृहीयाद्वास्त्रगोभ्यस्ततो नृपात् ॥ ततस्तु वैश्यभूडेभ्यः शंखस्य वचनं यथेति ॥ स्कोः
 देपि ॥ दुर्भिक्षेदारुणो प्राप्ते कुडुं वेसीदति शुधा असतः प्रतिगृहीयादात्मवृत्त्यर्थमे
 व चेति ॥ इव्यनो वर्ज्य प्रतिगृह्णमाह मनः ॥ तिलधेनुर्गजो वाजी पेन्ना न्नमजिनं मणिः
 सुरभिः सूयमाना च घोराः सप्त प्रतिगृह्णा इति ॥ अथ प्रत्याख्यान्याह ॥ शय्यांगु
 हांकुशानां धान्यपः पुष्पमणिं दधिमत्स्यांधानाः पयोमांसं शाकं चैव नतिर्गृहेत् ॥

॥ रामः ॥

॥ ११२ ॥

न प्रत्यावर्त्ततेत्यर्थः याज्ञवल्क्यः कुशाः शाकं पयोमत्स्यांगंधाः पुष्पं दधिक्षितिमांसं
 संशय्यामनंधानाः प्रत्याख्येयं न वारिच ॥ अथाचिता दूतं ग्राह्यमपि दुःकृतकर्मणा
 : अन्यत्र कुलराषं ठपतितेभ्यस्तथा द्विष इति अयं च प्रतिगृह्ण विधिविरुद्धादिगुणा
 युक्तं प्रत्येव ज्ञेयः यदाह स एव विद्यातपोभ्यां हीनेन ननु ग्राह्यः प्रतिगृह्णः गृह्णे प्रदा
 तागमधोनयत्प्राप्तानमेव चेति ॥ किं बहुना प्रतिगृह्ण समर्थोऽपि नादत्तेय प्रतिगृह्ण ॥ ये
 लोकादानशीलानां सतांता प्रोति पुष्कलामित्यनेन विदुषोऽपि प्रतिगृह्णोति वृत्त्याभ्यु
 दयस्तेनोक्तः तदेवं वास्त्रगोभ्यः प्रतिगृहीयादिति श्रुत्येव परार्थः प्रपंचितः ॥ अथ ६

॥आ.प्र.॥

॥११३॥

याजयेदित्यस्यार्थमाह शांखः कर्मणामनसाश्रुद्धमिज्यायाप्यनेन चेति प्र। क्रम्य ए
तैरेव गणैर्युक्तं धर्माजितं धनं तथा याजयेत्तसदा विप्रो गायस्त्रिगुह इति
अयास्तं ज्ञा अभिशस्तपतितपो न भव कुणादोषाः सुमन्वाद्युक्ता ज्ञेयाः ॥ अध्या
पयेदित्यस्यार्थमाह ॥ याजवल्क्यः ॥ कृतज्ञादोदि मेधाविष्णुविकल्पाणां सुयकाः
अध्याप्या धर्मतः साधुशक्ता प्रज्ञानविज्ञा इति ॥ भूतकाध्यायनस्य तूपपातकेषु
परिगणानां निषेधः इति ब्राह्मणस्य मुखावृत्तिः ॥ अथ शत्रियस्य ॥ अध्यायनय
जतदानानि प्रकम्यादतुः शांखलिरिति ॥ पूर्वधर्म एव शत्रियः शास्त्राजनेन शतत्राणा

॥रामः॥

॥११३॥

व्यवहारदण्डरक्षणानुशासनमिति वृत्तिरिति ॥ अत्रैव कारेणाध्यापनादिव्युदासः
यदाह मनः त्रयोधर्मानि वर्त्तते ब्राह्मणात् शत्रियं प्रति अध्यायनं याजनं च तृतीयश्च
प्रतिगृहः व्यवहारो वादि प्रतिवादि संदेहापेक्षयः दंशे डोडुष्टानां रक्षणां शिष्टानां
अनुशासनं वर्णाश्रमाणां स्वधर्मेषु स्थापनं ॥ मनः ॥ अलक्ष्मि छेदं देन लक्ष्मं रक्षे
देव शयारक्षितं वक्ष्ये दुष्टा वृद्धं दानेन निशिष्येत् ॥ तथाकारं प्रकम्य स एव ॥ पंचाश
द्भाग आदेयो राजापशुहिरण्ययोः ॥ धान्यानामष्टमो भागः षष्टो द्वादश एव च ॥ आ
ददीताथ षड्भागं दुमाणां मधुमर्षिणां ॥ गंधौघधिरसानां च पुष्पमूलफलस्य च ॥ प

20

॥ आ-प्र ॥

॥ ११४ ॥

वशाकतृणानां च वर्मणां वैदलस्य च ॥ मुन्मयानां च भाडानां सर्वस्याश्ममयस्य च निः
 तथा ॥ पुनश्च स्वामिकं रिकं राजाशब्दं निधापयेत् ॥ अर्वाक अर्वाक इति स्वामीपरेणाः
 नृपतिर्दरेत् ॥ परेणानृपतिरित्यपि भोगानुत्तमावमिति प्रामाणिकाः ॥ तथा ॥ ममाहः
 मितियो बुयानिधीः सत्येनमानवः तस्याददीत षड्भागं राजा द्वादशमेव वानारदः पोर
 गानिहते लज्जाराजत्युपहरेत्त्रिधिं ॥ राजगामीनिधिः सर्वः सर्वेषां बाह्यगोपिनिधिं ल
 खाशिपं राजेति वेदयेत् ॥ तेन दत्तं तु मुंजीत स्तेनस्यादतिवेदने इति शत्रियस्य मुख्यवृत्ति
 अथ वैशस्याहनुशंखलिखितौ ॥ पूर्वधर्म एव वैश्यः कृषिः पाशुपाल्यं वाणिज्यं यो

शास्त्रादहने ३

॥ रामः ॥

॥ ११४ ॥

15

10

5

0

षाणंबुद्धियोग इति ॥ कालिकापुराणो ॥ कृषिगोरक्षवाणिज्यमेतद्वैश्यस्य संमतं बुद्धिवि
 षयेयात्तवल्कः अशीतिभागो बुद्धिः स्यान्मासिमासि संबंधके वर्णाक्रमेण बुद्धिः
 चतुपंचकमन्यथा वागाह्यस्य द्वाधिकं शतं शत्रियस्य त्र्यधिकं मित्रादिकमेणा बुद्धिः
 अन्यथा संबंधकाभावे ॥ मनुः ॥ नातिमावत्तरी बुद्धिं नाभीष्टं तु पुनर्दरेत् ॥ चक्रबुद्धिः का
 रिता च कालिका कापिका च या आसां स्वरूपमपि स्मर्यते ॥ बुद्धेर्बुद्धिश्चैकबुद्धिप्रतिमा
 मनुकालिका इच्छाकृता कारिता स्यात्कायिका कायकर्मणि निषिद्धवाणिज्यं मुक्तं का
 लिकापुराणो ॥ लवणां मधुमयं च तिलं दधि घृतं पयः ॥ मधूच्छिष्टं तथा लाशा च मनीली

5

10

15

20

25

॥ आ. प्र. ॥

॥ ११५ ॥

तथाविषंशस्त्रं मांसे तथा हिं गुमुधां वा वृत्तिं कां तथा गुडपिण्याकसिद्धान्तं वृंताकादिफ
लानि च शस्त्रास्त्रमुदकं देवाहुक्ता निविविधानि च शैलेयान् कुतपान् वैश्यस्त्वेवमादिन
विक्रयेत् ॥ इति वैश्यस्य मुख्यवृत्तिः अथ भूदस्य वृत्तिमाह ॥ मनु ॥ भूदस्य वृत्तिमा
कांशं अत्र माराधयेद्यदि ॥ धनितं चाप्यपाराधयेत् वैश्यं भूदो जिजीविषेत् ॥ स्वर्गार्थमु
भयार्थं च ब्राह्मणानेव राधयेत् ॥ जातब्राह्मणाश्चोद्दिमास्तकृतकृत्यतां चिपमेवैव
भूदस्य विशिष्टं कर्म कीर्त्तयेत् बृहस्पतिः शौचं ब्राह्मणाश्च श्रुषामस्य मक्रोध एव च भूदक
मेतथा मंत्रं नमस्कारोऽस्य नोदितः श्रीभागवते ॥ श्रीभूदश्चिजवंधुतां त्रयीन श्रुतिगो

॥ रामः ॥

॥ ११५ ॥

चराकर्म श्रेयसि मुठानां श्रेय एवं भवेदिह ॥ इति भारतमाख्यातं कृपयामुतिना कृतमि
ति द्विजवंधवस्त्रैव शौकेष्वधमा इति श्रीधरस्वामिनः एवं च पुराणां कथमर्थं पुनरुवणा
दौ च तेषामस्त्वैवाधिकार इति स्थितं ॥ इति भूदस्य मुख्यवृत्तिः अथापदुत्तयः तत्र ब्राह्म
णाभ्यां हनारदः ॥ आपद्यंतं तं रावृत्तिं ब्राह्मणास्य विधीयते वैश्यवृत्तिस्ततश्चोक्तानजस्य
न्याकथं चनेति ॥ अतं राश्रियवृत्तिः यत्तु भागवते उद्धवं प्रति भगवद्वचसीदन्निषोव
णिगृह्यापगोपेरेवापदंतरेत् ॥ खड्गेन वाऽपदाकांतो न भवृत्त्या कथं चनेति तस्मादव्य
वस्थितविकल्प इति तव्याख्यातारः वस्तुतस्तु तन्निवृत्तिधर्मनिष्ठविषयं खड्गधा

॥ आ. प्र. ॥

॥ ११६ ॥

रणादिश्च त्रियवृत्तेरहिंसादिति वृत्तिधर्मप्रतिकूलत्वात् अतएवापेतत्रैवोक्तं कुटुंबे
पुनर्मज्जेत न प्रमाद्येत् कुटुंबपीति जघन्या भूद्वृत्तिः ॥ याज्ञवल्क्यः कृषिः शिल्पं भू
तिर्विद्या कुसीदं शकटंगिरिः सेवानृपं नृपो भैक्ष्यमापन्नौ जीवनातिशय इति ॥ कृषिः
स्वकृता ॥ शिल्पं क्रिया कौशलं भूतिर्वित्तं विद्या भूतकाध्यापनादिकुसीदं वृद्धिः शक
टंधान्यादिवाहनेन जीवनसाधनं एवं गिरि नृणादिना अनृपं जलप्रायदेशः शार्कादि
ना तथा विक्रेयविषये नारदः ब्राह्मणास्पनु विक्रेयं क्षुष्कदारु नृणानिव गंधमुच्चैरका
वेत्रतूलं मूलं कुशाहने ॥ निषिद्धवस्तून् याहम ॥ सद्यः पतति मांसेन लाशया लवणो न

॥ रामः ॥

॥ ११६ ॥

च ॥ अद्रेणा भूडो भवति ब्राह्मणाः शीरविक्रयात् ॥ इतरेषां च पणानां विक्रयादिह
कामतः ॥ ब्राह्मणा सप्ररात्रेण वैश्यभावंति मज्जतीति इतरेषां विक्रेयाणितिलदधि
शौडलवगालाशामद्यमांसातिविद्योतते वास्युर्जैश्चैकां चर्चमेकं वायजुरेकं वा सामा
भिव्याहरेदिति ॥ यत्विदमनध्यायमात्रोपलक्षणा मिति मदनः तन्न नित्या नध्याये
षु मनसा वाचा नध्याय इति तेनैव मानसपाठविधानात् ॥ एवं सति नैमित्तिकेनास्त्यध्या
जेयं ॥ अंगादिषु विशेषः कौर्म ॥ अनाध्यायस्कृतां गेषु नैतिहासपुराणयोः ॥ न धर्मः
शास्त्रस्य तथाप्यवर्णयतां निवर्जयेदिति ॥ ब्रह्मयज्ञेन कदात्मनो देशस्य च भुचित्वे स

॥आ.प.॥

॥११७॥

त्यतश्चायदोषो नास्त्येव तस्य वरतस्य बुद्धयजस्य द्वावनध्यायो वदात्मा ॥ भुवि र्यदोऽश
ति श्रुतेः ॥ अमुमेवार्थं मनुरप्याह द्वावेव वर्जयेन्नित्यमनध्यायो पुनस्ततः स्वाध्यायभु
मिंचाभुद्धामात्मानं चाभुचि विजइति ॥ आत्मभूम्योरभुचित्वेन स्वाध्यायेष्वपि मानसः
चित्तनेपि दोषः मानसमथभुचिरिति गौतमवाक्यस्याध्यायनं न कुर्यादिति हरदत्तेन
व्याख्यानात् ॥ उदके चार्द्धरात्रे च अपविमर्जने ॥ उच्छिष्टाश्चानुकेव मनसापि न चिंतये
दिति मनुवचनेन स्यात्माभुचित्वमात्रमुपलक्ष्य कृत्यनिधेकत्वाच्च ॥ येन तु द्विजातिना कि
मपि नाधीतं तेन गायत्री मात्रमेव पठनीयं ॥ यदुक्तं ॥ बुद्धयज प्रसिद्धार्थं गायत्रीकां ॥

॥रामः॥

॥११७॥

जपेत्ततः तेन प्रीतिरिति परं याति देवदेवो जनार्दनः ॥ ततः ॥ इति विद्यातपो यो निरयो नि
र्विघ्नीडितः बुद्धयजाचितो देवः प्रीयतां मे जनार्दन इति समर्पय इति इति बुद्ध
यज ॥ अथ तृपणां ॥ वसिष्ठः ऋक्सामथर्ववेदोक्तान्नपेन्नंत्रा न्यभुषिंच ॥ जपित्वैवं ततः
कुर्याद्देवर्षिपितृतृपणां ॥ वायुपराणो ॥ देवताश्च मुनींश्चैव पितृन्यो वै ततर्पयेत् ॥ देवा
दीनामृणां भुत्वा नरकं स व्रजत्यधः ॥ मरीचिः स्नानांगमेव कुर्वति तर्पणां स लिले स्थितः
स्नानांगादितरेन कुर्यान्मध्याह्ने स्थल एव तु ॥ क्षीरीतः वसित्वा वसनं भुक्तं स्थले विस्तीर्णा
वर्हिषि विधिज्ञैस्तृपणां कुर्यान्नपात्रे तु कदाचनः पात्राद्वा जलमादाय भुभेयात्रां तेरेक्षिपेदिति

॥आ.प्र.॥

॥११८॥

॥रामः॥

॥११८॥